

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ”
ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему:

**«Розвиток лідерства як складової soft skills
молодших школярів»**

Виконала:

студентка II курсу магістратури, 21-М групи

Спеціальності 013 «Початкова освіта»

Громадська Катерина Валеріївна

Науковий керівник:

к.пед.н., доцент Коновальчук Марина Валеріївна

Чернігів – 2023 р.

Роботу подано до розгляду « _____ » _____ 2023 року.

Студентка

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Рецензент

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від « _____ » _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ Громадська К.В. «Розвиток лідерства як складової Soft Skills молодших школярів». Кваліфікаційна робота освітнього ступеня – магістр, на правах рукопису. Спеціальність – 013 «Початкова освіта».

Кваліфікаційна робота присвячена теоретичному та практичному дослідженню лідерства як складової Soft Skills молодших школярів . Проаналізовано психолого-педагогічну літературу з досліджуваної проблеми. Схарактеризовано особливості розвитку лідерства молодшого школяра. Визначено педагогічні умови взаємодії школи та сім'ї у формуванні лідерських якостей молодшого школяра.

Здійснено опис дослідження та експериментально перевірено ефективність рекомендацій у формуванні лідерських якостей учнів 3 класу Трисвятськослобідського ліцею імені Наталії Александрової Київської сільської ради.

Матеріали дослідження можуть бути використані у практиці початкової освіти для розробки та впровадження ефективних методів у формуванні лідерства , оптимізації співпраці між школою та сім'єю у формуванні лідерських якостей молодших школярів.

Ключові слова: лідерство, концепції, феномен лідерства, група, авторитет, завдання та функції, управлінський механізм, переконання, енергійність, самостійність, спостережливість.

ANNOTATION. Hromadska K.V. "Development of Leadership as a Component of Soft Skills of Junior Schoolchildren." Qualification work of the educational level - master, on the rights of the manuscript. Specialty - 013 "Primary Education." The qualification work is devoted to the theoretical and practical study of leadership as a component of Soft Skills of junior schoolchildren. The psychological and pedagogical literature on the researched

problem has been analyzed. The features of the development of leadership in junior schoolchildren are characterized. Pedagogical conditions for the interaction of school and family in the formation of leadership qualities in junior schoolchildren are determined. A description of the research is provided, and the effectiveness of recommendations in developing leadership qualities in 3rd-grade students of the Trysviatskoslobidske Lyceum named after Natalia Alexandrovna Kiyinska village council is experimentally verified. The research materials can be used in the practice of primary education to develop and implement effective methods in the formation of leadership, optimizing collaboration between the school and the family in shaping the leadership qualities of junior schoolchildren.

Key words: leadership, concepts, leadership phenomenon, group, authority, tasks and functions, management mechanism, conviction, energy, independence, observation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	10
1.1. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми лідерства в освіті	10
1.2. Розвиток лідерських якостей в молодшому шкільному віці.....	16
1.3. Специфіка виховання позитивних лідерських якостей школярів у сучасній українській школі.....	25
Висновки до 1 розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	41
2.1. Вивчення досвіду формування лідерських якостей у молодших школярів як складової SOFT SKILLS.....	41
2.2. Методичні рекомендації щодо організації формування лідерських якостей у молодших школярів як складової SOFT SKILLS.....	52
Висновки до 2 розділу.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

У сучасному світі успіх кожної людини залежить від її компетенцій та певних якостей, необхідних для швидкого прийняття рішень, розвитку умінь аналізувати інформацію, соціальної активності, досягнення максимального результату в будь-якому виді діяльності, постійної самоосвіти та здатності ризикувати. Ці якості допомагають розвиватися людині і, як наслідок розвиватися навколишній дійсності. Люди з такими якостями вважаються лідерами.

Шкільний вік є тривалим періодом у розвитку особистості людини, коли з'являється потреба у самоствердженні та самореалізації, тим самим прояви себе як лідер. У кожного учня є певний потенціал і особистісні характеристики, які педагогам і батькам необхідно правильно розвивати, щоб у дітей сформувалися своє бачення світу, своя індивідуальність, свої основи лідерства, які закладаються у молодшому шкільному віці.

Значення поняття «лідерство» вперше розглядалося у психології. Тема лідерства актуальна протягом багатьох років. Це процес міжособистісних відносин, який має на увазі соціальний вплив особистості на інших людей для досягнення спільної для всіх мети. Люди завжди намагалися зрозуміти природу цього явища, навчитися визначати та виховувати лідерські якості з раннього дитинства. Основні якості лідера - це відповідальність, харизматичність, цілеспрямованість, рішучість, мужність, проникливість, сфокусованість, щедрість, ініціативність, вміння слухати і чути інших [13].

Молодший шкільний вік - особливий самоцінний період життя, в якому розвиваються важливі особисті якості, що дозволяють дітям вступати в майбутнє життя. У цьому віці школярі мають найбільші резерви розвитку. Провідною діяльністю дітей стає навчальна, що визначає основні зміни у їхній пізнавальній сфері. Коли дитина вступає до школи, то під впливом навчання відбувається перебудова всіх її свідомих процесів, придбання їм

якостей, властивих дорослій людині. Діти виявляються включеними в абсолютно нові для них види діяльності, стаючи учасниками системи міжособистісних відносин. У дітей цього віку легше формувати потрібні для лідера якості.

Найбільш значущими компетенціями у початковій школі є креативність та вміння вирішувати складні ситуативні завдання. Вказані компетенції відносяться до так званих "гнучких навичок" - Soft skills [7]. В даний час саме їх сформованість розглядається в суспільстві як спосіб досягнення успіху в житті. Останнім часом з'явилася досить велика кількість досліджень, присвячених розробці моделей стандартизованих інструментів виміру компетенцій у рамках освітнього процесу [12]. Тим часом сам процес розвитку Soft skills у шкільному навчанні описаний досить докладно стосовно позаурочної діяльності або додаткової.

Державний стандарт початкової освіти наголошує на тому, що « метою є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Реалізація мети ґрунтується на таких унісних орієнтирах:

- Розвиток вільної особистості шляхом підтримки самостійності, незалежного мислення, оптимізму та впевненості в собі...;
- Утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини...» [55.]

Актуальність даного питання в сучасній системі освіти зумовило вибір теми дослідження – «Розвиток лідерства як складової soft skills молодших школярів».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично перевірити рівень лідерських якостей як складової soft skills молодших школярів.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження:**

- 1) проаналізувати психолого-педагогічну літературу з лідерства та розвитку позитивних лідерських якостей в молодшому шкільному віці; специфіку виховання позитивних лідерських якостей школярів у сучасній українській школі;
- 2) виявити організаційно-педагогічні умови розвитку лідерства як складової soft skills молодших школярів;
- 3) експериментально перевірити динаміку розвитку лідерських якостей під час впровадження розробленої нами експериментальної методики;
- 4) розробити методичні рекомендації щодо формування лідерських якостей у молодших школярів як складової SOFT SKILLS;

Об'єкт дослідження: освітній процес в початковій школі ;

Предмет дослідження: розвиток лідерських якостей як складової soft skills молодших школярів;

Методи дослідження: Обрані відповідно до поставленої мети та завдань магістерської роботи, визначення її об'єкта та предмета. Для розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези були використані методи теоретичного дослідження: вивчення наукової літератури, узагальнення, систематизація та методи експериментального дослідження: проведення експерименту.

Обґрунтування теоретичного і практичного значення отриманих результатів. Матеріали магістерської роботи мають досить широкий діапазон свого практичного застосування. Зокрема, вони можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – при подальших дослідженнях даної теми; у освітньому процесі – при формуванні лідерства в молодших школярів. Зібраний фактичний матеріал, узагальнення та висновки можуть використовуватися студентами та педагогами-практиками з даної тематики у процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців,

орієнтованих на роботу з молодшими школярами для реалізації концепції НУШ.

Апробація результатів дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на базі Трисвятськослобідського ліцею імені Наталії Александровлої у 3-му класі.

Апробація дослідження здійснювалась на:

1) Всеукраїнській онлайн-конференції з міжнародною участю “Стратегії та організація освітнього процесу в умовах невизначеності : нові виклики та перспективи”.

А також апробація здійснювалася в таких публікаціях:

1. Коновальчук М.В., Федорченко К.В. “Використання елементів LEGO-технологій на уроках математики в НУШ” / збірник Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності : нові виклики та перспективи реалізації” ст.37-39

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (55 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 88 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 70 сторінках. Робота містить 2 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Теорії походження лідерства

Лідерство (лідер від англ. leader - ведучий, перший, що йде попереду) має багато визначень. Питання лідерства розглядаються як психологічні, філософські, соціальні, політичні, управлінські та ін. Лідерство не має конкретного визначення для різних ситуацій, цим пояснюється багатоаспектність лідерства, існування різних підходів до його аналізу, а також поширені помилки про лідерство.

Загальне (для різних сфер діяльності) визначення лідерства: лідерство – це становище (статус) певної особистості в групі чи суспільстві загалом, яке характеризується здатністю впливати на інших людей, спрямовуючи їхні зусилля для досягнення певних цілей.

Однак неоднозначною є сутність та природа поняття «лідерство». Так С. Філонович [9] зазначає дуалізм поняття «лідерство», виділяючи два ключові аспекти цього поняття:

1) статичний – лідерство як «провідне становище окремої особистості, соціальної групи ... зумовлене більш ефективними результатами діяльності...»

2) процесний – лідерство як «процеси внутрішньої самоорганізації та самоврядування групи, колективу, зумовлені індивідуальною ініціативою їхніх членів».

Більш детально природу феномена «лідерство» та його дуалізм розкриває аналіз еволюції теорій лідерства, які у різні періоди розвитку суспільства прагнули визначити, які основні чинники сприяють ефективності лідерства.

У процесі генези теорій лідерства виділяють три ключові етапи розвитку цих теорій [12]:

1) донаукові теорії лідерства (теорія «великої людини»);

2) класичні теорії лідерства;

3) сучасні теорії лідерства.

Детально розглянемо усі етапи розвитку теорій лідерства.

Теорія «великої людини» ґрунтується на тому твердженні, що людина, яка має певний набір особистісних рис, буде хорошим лідером незалежно від характеру ситуації, в якій вона перебуває. Таким чином, існує низка ключових рис особистості, які роблять людину великим лідером і видатним керівником незалежно від обставин. Яскравими представниками цієї теорії були Лао-Цзи, Н.Н. Макіавеллі, Б. Басс, С. Боргатт, Ф.А. Вудз, Т. Карлейль, С. Клубек, Ф. Ніцше, А. Віггам [23]. Остаточне наукове оформлення дана теорія отримала в наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у дослідженнях Ф. Гальтона, який пояснював природу виникнення лідерства з урахуванням спадковості []. Основою його досліджень стало переконання про те, що лідер має якості, що передаються у спадок, відрізняють його від його послідовників, отже, ці якості можна назвати.

Теорія «великої людини» традиційно відноситься до донаукових теорій лідерства, але в той же час саме вона була основою створення однієї з класичних теорій – теорії «лідерських якостей» [19].

У рамках класичних теорій виділяють три основні підходи до дослідження природи феномена «лідерства», основні характеристики яких ми систематизували:

1. Диспозиційний концептуальний підхід

➤ Теорії лідерських якостей – наявність певного набору якостей лідера, які закладені генетично (Е.Богардус, Г.Стайс, Р.Манн У.Бенніс, Д.Маєрс, А.Лоутон, Е.Роуз, С.Коссен, Р.Чапмен, Т.В.Бендас);

➤ Факторно-аналітична концепція – стиль лідерства – результат взаємодії особистісних якостей і конкретної ситуації (Р.Стогділл, А.Голдієр, Т.Хілтон);

2. Поведінковий концептуальний підхід

- Теорія «три стили керівництва» - ефективність лідерства визначається стилем керівництва (К.Левін);
- «Двофакторна теорія керівництва» - стиль керівництва залежить від структури відносин в рамках цієї структури (Вчені штату Огайо);
- Теорія «системи управління» - стиль керівництва залежить від орієнтації лідера або на працю або на людину (Р.Лайкерт, вчені Мечиганського університету);
- Теорія «управлінська решітка» - наявність єдиного вірного стилю керівництва (Р.Блейк, Дж.Моутон);
- Теорія «X і Y» - лідер курує процесом зміни поведінки підлеглих в бажаному напрямку (Д.МакГрегор);
- Теорія «замінники лідерства» - наявність змінюваних (замінників лідерства) що мають властивість ліквідувати потребу в лідерському впливі (С.Керр, Дж.Джермеєр);

3. Ситуативний концептуальний підхід

- Теорія «модель ситуативного лідерства» - три ситуаційні змінні визначають ступінь сприятливості або контрольованості ситуації для певного лідерського стилю (Ф.Фідлер);
- Теорія «континуума лідерської поведінки»- лідер обирає одну з семи можливих зразків поведінки в залежності від сили впливу на відносини лідерства трьох факторів (самого лідера, його послідовників та створеної ситуації) (Р.Танненбаум, У.Шмідт);
- Модель «шлях-мета» - наявність прямого зв'язку між рівнем лідерської ефективності і рівня мотиваційної сили очікувань, що мають послідовники (Р.Хауз, Т.Мітчел);
- «Модель ситуативного лідерства» - ефективне лідерство орієнтовані на завдання процесом (П.Херші, К.Бланчхард);
- «Модель ситуативного лідерства» - характеристики послідовників (їх потреба в досягненні і незалежності їх рівня знань та

досвіду) є критичними при виборі лідером ефективного стилю (Д.Стінсон, Т.Джонсон);

➤ «Ситуаційна модель прийняття рішень» - вибір методу прийняття рішень залежить від наявної інформації, значення рішень, кола зацікавлених осіб і т.д.(В.Врум, Ф.Естон, А.Яго);

➤ Теорія конститuantів - характер дій лідера і методи його керівництва визначаються відношенням до тих соціальних груп, на підтримку яких він опирається (Ф.Стендфорд, М.Херман).

Диспозиційний підхід до лідерства пояснює лідерство наявністю певного набору загальних всім лідерів особистих якостей. Проте, незважаючи на сотні проведених досліджень, прихильники теорії «лідерських якостей» не дійшли єдиної думки про набір якостей, які неодмінно вирізняють лідера. Дослідження, проведені для перевірки цієї теорії, поставили її під сумнів, оскільки при детальному аналізі виявилось, що індивідуальні якості лідера майже точно збігаються з повним набором позитивних психологічних та соціальних ознак особистості взагалі [4].

Факторно-аналітична концепція лідерства стала новим етапом розвитку теорії «лідерських якостей» та адаптацією диспозиційного підходу до реальних умов. Авторами цієї концепції були Р. Стогдилл, А. Голдієр та Т. Хілтон. Вчені провели комплексний огляд досліджень у галузі лідерства та виявили суперечливі результати: у різних ситуаціях ефективні керівники виявляли різні особисті якості. Вихідною ідеєю цієї концепції стало поняття відносності та множинності лідерства, тобто певна ситуація є головним фактором, що спонукає вибрати лідером тієї чи іншої людини [5]. Таким чином, автори факторно-аналітичної концепції вперше щодо феномену «лідерства» розглянули ситуативні змінні як один із найважливіших факторів лідерства та спробували знайти взаємозв'язок між особистісними якостями лідера та поставленими перед ним завданнями. Саме цю концепцію можна вважати відправною точкою створення ситуаційного підходу до вивчення природи феномена «лідерства».

Основними недоліками диспозиційного підходу до лідерства є:

1) неможливість створити єдиний перелік усіх потенційних лідерських якостей через різноманітність та суперечливість якостей лідера, виявлених різними вченими, та складності їх виміру;

2) розгляд лише статичного аспекту лідерства без урахування процесного аспекту (вплив взаємовідносин між лідером та його послідовниками);

3) відсутність ситуаційних та поведінкових змінних.

Відповідно до поведінкового підходу до лідерства ефективність визначається не особистими якостями керівника, а скоріше його манерою поведінки стосовно підлеглих [1]. Наступні теорії в рамках даної концепції ґрунтувалися на різних комбінаціях акцентів на роботі та на відносинах лідера та послідовників.

Найбільш популярною у рамках поведінкового підходу є теорія «управлінської решітки», яка має дві осі: «цікавість до людей» та інтерес до роботи, на підставі яких виділяють п'ять стилів керівництва.

На думку Р. Блейка та Дж. Моутона дана модель наочно демонструє, що є один єдино вірний стиль лідерства, заснований на посиленій увазі до підлеглих та ефективності роботи [15].

Основними результатами, отриманими в результаті розробки поведінкового підходу, стали:

- 1) розуміння того, що людина не народжується лідером, а стає нею;
- 2) посилення уваги до питань навчання ефективним формам поведінки, саме до навчання лідера навичкам успішного управління;
- 3) створення основ класифікації стилів керівництва.

Основними недоліками поведінкового підходу до лідерства є:

- 1) фіксація лише на процесному аспекті лідерства;
- 2) відсутність ситуаційних складових під час розгляду стилів поведінки лідера.

Сучасною теорією ситуаційного підходу є модель, запропонована Ст.Врумом і Ф. Еттоном, яка пізніше була суттєво доповнена за участю А. Яго.Ця модель передбачає наявність у лідера вибору методу прийняття рішення залежно від змінних змін ситуації прийняття рішень.

Ситуаційний підхід до лідерства має важливе практичне значення, оскільки доводить відсутність єдиного універсального стилю управління та наявність багатьох оптимальних стилів лідерства залежно від ситуації. Однак цей підхід не дозволяє побачити різноманітні сторони феномену «лідерства», враховуючи лише ситуаційні змінні, таким чином, не розкриваючи повністю статичний аспект лідерства.

Потреба розробки нових підходів до вивчення лідерства була викликана також ще тим, що традиційні та ситуаційні підходи робили односторонній наголос або на риси та поведінку лідера, або на ситуацію, якої він вибирав потрібний йому стиль керівництва. Тому що з'явилися в останнім часом сучасні концепції лідерства прагнуть поєднати ці дві добре вивчені сторони лідерства разом. Ми систематизували ряд найбільш відомих сучасних концепцій лідерства:

1. Концепція харизматичного лідерства – харизма є формою впливу на іншим шляхом особистісної привабливості, що викликає підтримку і визнання лідерства (Б.Шамір, Р.Хозе, М.Артур);

2. Концепція емоційного інтелекту – необхідно розвивати 5 навиків лідера: самосвідомість, саморегуляцію, мотивацію, емпатію, соціальні навички (Д.Голман);

3. Концепція першочергового лідерства – залежність ефективності підпорядкованих від емоційного стану лідера (Д.Голман, Р.Бояцис Макі);

4. Концепція «внутрішнього стимулювання лідерства» - лідерство можливо розвивати за рахунок самовдосконалення (К.Кешман);

5. Теорія опосередкованого лідерства – здійснюється завдяки навичкам: чітке формування бажаних результатів, вироблення бачення

перспективи, установка відносин співробітництва, освоєння нових форм навчання (Р.Фішер, А.Шарп);

6. Концепція «двигун лідерства» - в успішних колективах є лідери на всіх рівнях, які навчають один одного та володіють «передаванням точки зору» (Н.Тічі);

Таким чином, різноманіття концепцій лідерства, розроблені більш ніж за двісті років вивчення даного феномену, можна умовно розділити на три групи, з дуалізму поняття «лідерство»:

1) концепції, які засновані виключно на статичному аспекті лідерства, тобто що акцентують увагу на вивченні виключно лідерських якостей (диспозиційний підхід);

2) концепції, які засновані виключно на динамічному аспекті лідерства, тобто вивчають поведінку лідера та ситуації, яких є лідер (поведінковий підхід, ситуаційний підхід);

3) концепції, які прагнуть поєднати обидва аспекти лідерства, та статичний та динамічний (сучасні теорії лідерства).

Саме сучасні концепції лідерства найповніше відображають природу феномена лідерства, поєднуючи у собі саме дуалістичну природу феномена "лідерства".

1.2. Розвиток лідерських якостей в молодшому шкільному віці

Поняття лідерства широко поширене в соціології, психології, педагогіці та низці інших наук про людину та суспільство [14]. Цьому феномену присвячені великі теоретичні та емпіричні дослідження.

У психології «лідер» - член групи, яким вона визнає право приймати відповідальні рішення у значних нею ситуаціях, тобто найбільш авторитетна особистість, що реально грає центральну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі.

У термінологічному словнику педагогічні технології «лідер» трактується, як член групи, що має високий статус, що надає значний вплив

на думку та поведінку її членів, і виконує комплекс функцій, подібний до функцій керівника.

Л. І. Уманський зазначає, що лідер – член групи, за яким решта всіх членів групи визнають право приймати найбільш відповідальні рішення, що зачіпають інтереси всієї групи та визначають напрями діяльності всієї групи. Розглянувши три різних поняття «лідера», можна побачити, що у кожному їх лідер – це, передусім член групи (Додаток А). Тобто у соціальному відношенні він не стоїть на ранг вище, ніж решта членів групи, він з ними нарівні. За визначеннями також можна помітити, що лідер має авторитетну якість і високий статус у суспільстві. Крім цього, всі обрані нами поняття відзначають, що у лідера найголовніша і найвідповідальніша функція – прийняття правильного рішення [21].

Таким чином, можна дійти висновку, що лідер – це член групи, авторитетна особистість у своєму колективі, яка має високий статус, що грає центральну роль, приймає найбільш відповідальні рішення і значно впливає на думку і поведінку її членів.

Лідерські якості – це сукупність психологічних якостей, умінь та здібностей взаємодіяти з групою, які здатні забезпечити успішне виконання лідерських завдань та функцій. У вирішенні завдань соціального становлення дитини велике значення має стимулювання лідерства. Через лідерів втілюється управлінський механізм. Таким чином, лідери посідають чільне місце у шкільному самоврядуванні.

Важливі особливості лідера – це:

- здатність приймати власні рішення;
- уміння протистояти тиску однолітків і
- утвердження власних стандартів поведінки.

П'ять якостей справжнього лідера

1. Лідер каже: «Так, я можу!» – це називається силою налаштування на позитив, силою психологічної установки й потужного внутрішнього переконання.

Лідер розуміє, що протягом усього життя багато людей будуть упевнені в його нездатності зробити щось або бути кимось. Лідер завжди сконцентрований на підтримці позитивного настрою незалежно від висловлювань чи вчинків оточуючих людей. Лідер щодня протистоїть тиску однолітків і робить свій власний вибір.

2. Лідер каже: «Це не проблема, це виклик мені, моя задача!» – це називається подоланням негативу й несприятливої ситуації. Повсякденне життя наповнене завданнями, проте багато людей вважають їх «проблемами» і губляться перед їх (часто удаваною) величиною та складністю. Одна з відмовок, яку лідер ніколи не використовує у своєму житті, – це фраза «Я не можу». Лідер дуже швидко дізнається, що «я не можу» – це лише привід, щоб не спробувати. З такою фразою легше здатись та опустити руки. Але перший крок на шляху до лідерства – це вміння казати «Так, я можу» в будь-якій ситуації. Завжди є певне ефективне рішення. Просто для того, щоби знайти оптимальні варіанти, треба поставити перед собою інше, більш правильне запитання. Кожний виклик, кожне завдання в житті – це можливість винести новий урок та отримати довгострокову користь.

3. Лідер каже: «Ніколи, ніколи, ніколи не здаватись!» – це називається завзятістю, цілеспрямованістю й витривалістю. Найпростіша відповідь або спосіб реакції на життєві труднощі – зупинитись або здатись. Лідер знає, що такий простий шлях не завжди найкращий. Відомий вислів дуже добре демонструє важливість даного підходу: «Завзятість перемагає, коли все інше зазнає невдачу». При цьому завзятість як корисна звичка набувається вже в ранньому віці, як і інші цінні звички й життєві навички.

4. Лідер каже: «Так, я можу потерпіти невдачу або зробити помилку, але я постійно вчусь і рухаюся вперед!» – це називається почуттям обов'язку, відповідальністю. Помилки й невдачі є невід'ємною частиною життя. Як правило, саме на них ми вчимося найбільше. Лідер вчиться не шкодувати про докладені зусилля і не давати помилкам збити себе з ніг. Кожного разу, коли лідер робить помилку або зазнає невдачу, він

незмінно ставить перед собою головне запитання: «Що я можу отримати з цього досвіду?»».

5. Лідер каже: «Я завжди намагаюсь докладати максимум зусиль, роблю все можливе, що в моїх силах!» – це називається прагненням до досконалості, до найвищої майстерності. Прагнення до досконалості і старанність повинні бути щоденними. Легко бути людиною середніх можливостей, але щоби стати по-справжньому кращою, необхідно щодня цілеспрямовано докладати всі свої зусилля. Це і є грамотне ставлення до справи, особистісна позиція. Лідер намагається бути кращим у всьому, що він робить. Це не означає, що він хоче бути кращим, ніж інші люди; це означає, що він кидає виклик самому собі у прагненні стати кращим.

Лідерські якості молодших школярів визначається як сукупність певних якостей, характеристик, що дозволяє члену дитячого колективу виділитися у справі і приймати відповідальні рішення на значних групи ситуаціях. До лідерських якостей молодших школярів можна віднести знання справи, енергійність, вміння переконувати, самостійність, вміння запобігати конфліктам, відповідальність активність, ініціативність, товарицькість, кмітливість, самовладання, працездатність, спостережливість, організованість та ін.

Вище перелічені лідерські якості молодших школярів формуються у процесі включення учнів у різні види діяльності, й у формуванні велика роль належить вчителю. Вчитель поступово привчає учнів до виконання різних доручень. Більш активні діти іноді захоплюють ініціативу у громадському житті, але мотивом їхньої діяльності є бажання показати себе, виділитися, тому вчителю треба включати у суспільне життя класу різних дітей, щоб діти могли бути і виконавцями, і організаторами.

Ознаки дитини-лідера:

Дитина-лідер не влаштовує істерики, щоб досягти своїх цілей. Навіть у дитинстві такі діти досить розумні, щоб зацікавити інших малюків своєю

улюбленою грою. Вони не будуть указувати всім, що робити. Навпаки, дитина-лідер зробить так, що всі захочуть виконувати його накази.

Така дитина не буде уникати конфліктів, сварок чи з'ясування стосунків. Вона не боїться відповідальності, не намагається виділитися з натовпу. Дітей-лідерів і так видно, навіть якщо вони мовчки стоять. Самі того не розуміючи, вони привертають до себе увагу.

Справжні лідери домінують у всіх сферах життя. Якщо дитина вдома поводить як командир, а в дитячому садку або школі боїться слово сказати, вона не лідер. Просто вдома в сім'ї їй комфортно, вона може висловити свої почуття і бажання.

Ознаки лідера з'являються вже в ранньому дитинстві. У віці трьох років батьки можуть помітити, чи є у малюка задатки командира, чи ні. Діти-лідери, як справжні стратеги, уміють продумувати свої плани наперед, вони знають, що чекає їх у майбутньому, і не бояться труднощів.

Батьки дитини-лідера можуть не хвилюватися через те, що маляті буде нудно. Він може самостійно дістати настільну гру, папір і олівці, ведмедика. Його не треба розважати, тому що він сам здатний себе розважити.

Дитина з задатками лідера має таку рису, як допитливість. Їй усе цікаво, вона хоче дізнатися про всі деталі навколишнього світу. Ще маленькою вона намагається спостерігати, аналізувати, виводити гіпотези, припускати. Їй хочеться все помацати, почути і навіть спробувати на смак.

Діти-лідери впевнені в собі. Іноді навіть надміру самовпевнені. Вони вважають, що їхня позиція - найбільш правильна. Їм складно визнати свої помилки.

З метою формування у молодших школярів лідерських якостей у системі колективно-творчого виховання вироблено оптимальний для тимчасового колективу варіант поділу на мікрогрупи.

Мікрогрупа - це основне місце спілкування та діяльності дитини, в якому всього 5-7 дітей, тобто оптимальна кількість для ефективної взаємодії. Мікрогрупи можуть бути постійними, тоді основою їхньої діяльності у зміні

може стати: чергування творчих доручень, підготовка справ за інтересами; чи тимчасовими: творча група, ініціативна група, рада справи [14].

Аналіз літератури показує, що формуватися мікрогрупи можуть у різний спосіб, залежно від свого призначення:

- групи за інтересами (музика, спорт, танці, інтелектуальна діяльність та ін.), вони визначаються за допомогою анкетування, за бажанням дітей, під конкретні відносини при плануванні;

- групи, комфортні для спілкування – за бажанням дітей, за допомогою соціометричного дослідження;

- «діяльні» групи – при їх створенні враховується оптимальність поєднання в кожній групі хлопців з різними організаторськими та творчими здібностями та можливостями – за допомогою соціометричного дослідження, у ході ділової гри;

- іноді використовується прийом формування групи «під лідера» (при цьому кожен лідер набирає групу сам), працюють ці групи як творчі групи, участь молодших школярів в інших справах класу визначається аналогічно до груп за інтересами.

Секрет виховання лідерських якостей полягає у успішності дітей, їх відчуття свого зростання та руху вперед. Педагоги та батьки повинні знаходити будь-яку можливість похвалити дитину, підтримати її – це перша умова забезпечення успіху. Дітям подобається бути в ролі переможця. Але, зіткнувшись із труднощами та невдачами, вони можуть відчувати негативні емоції розчарування та страху, тому з дітьми необхідно провести розмову.

Необхідно навчити дитину ставити собі мету. Бути лідером для себе іноді важче, ніж бути лідером для інших. Коли дитина ставить собі якісь завдання, вона змушена виявляти якості лідера, виховувати у собі цілеспрямованість, завзятість, наполегливість. Тому важливо навчити дитину ставити собі за мету, нехай навіть і саму незначну, таку, як розв'язання важкого завдання, і обов'язково домагатися результату.

Важливими базовими компонентами виховання лідерських якостей є:

1. Виховання вільної особистості (високий рівень самосвідомості, громадянськість, почуття власної гідності, самодисципліни).

2. Виховання гуманної особистості (милосердя, доброта, толерантність, доброзичливість, готовність надати допомогу).

3. Виховання духовної особистості (потреба у пізнанні та самопізнанні в красі спілкування).

4. Виховання творчої особистості (розвиток здібностей, знань, умінь, навичок, інтелекту).

5. Виховання практичної особистості (знання основ економіки, працьовитості, господарність, володіння мовами, фізичне загартування, гарні манери).

Процес виховання активності та підготовки лідерів має будуватися на основі співробітництва, взаємної поваги, довіри дорослих та дітей. Тільки тоді закладається фундамент соціальної ініціативи та потреба роботи з людиною та для людини. Існує певний набір принципів із позиції гуманістичного підходу (В.П. Бедерханова):

1. З самого початку та протягом всієї взаємодії педагог демонструє дітям свою повну до них довіру.

2. Він допомагає дітям у формуванні та уточненні цілей та завдань, що стоять перед групами та перед кожною дитиною окремо.

3. Він виходить із того, що у дітей є внутрішня мотивація.

4. Він виступає для дітей як джерело різноманітного досвіду, до якого завжди можна звернутися за допомогою, зіткнувшись із труднощами у вирішенні того чи іншого завдання.

5. Він розвиває у собі здатність відчувати емоційний настрій групи та приймати його.

6. Він намагається бути активним учасником групової взаємодії.

7. Він відкрито висловлює у групі свої почуття.

8. Він прагне досягненню емпатії, що дозволяє розуміти почуття та переживання кожного.

9. Для сприяння формування лідерської позиції він сам демонструє лідерську поведінку: різноманітні стилі лідерства, якості особистості лідера, повагу права і свободи інших, делегування повноважень та ін. [1]

Характеристика лідерів:

1) приналежність до групи – управляючи групою, лідер сам також залишається членом групи, він має постійно знаходитись «усередині» групи, а не «над» нею;

2) статус у групі – лідер завжди користується авторитетом у групі, його статус постійно високий; втрачаючи авторитет, він втрачає статус лідера;

3) збіг ціннісних орієнтацій – мають збігатися норми і ціннісні орієнтації лідера та групи; лідер має найбільш повно виражати та проявляти інтереси групи;

4) вплив лідера на групу – це управління групою у процесі досягнення групових цілей, вплив на поведінку і свідомість її членів;

5) джерело висунення лідера в групі – визначає, чиєю це було ініціативою. Дослідження показало, що у працях науковців одночасно можна зустріти дві взаємопов'язані категорії: керівництво та лідерство.

Окремі науковці вважають ці терміни синонімами. Їх характеризують як персоніфіковані форми контролю однієї особистості над іншими в межах певної соціальної групи, а також інтеграцію всіх механізмів та способів соціально-психологічного впливу на них з метою досягнення максимального ефекту управління цією групою.

Зокрема, у розрізі західних дослідників Льюїс Гарет до найбільш важливих якостей лідера відносить:

- 1) встановлення пріоритетів;
- 2) уміння делегувати повноваження і відповідальність;
- 3) самопізнання і самооцінка;
- 4) здібності до організації і мотивації групової роботи;
- 5) аналітичне мислення;
- 6) переконання;

- 7) уміла робота з інформацією;
- 8) розподілу зусиль і часу [15].

А такі риси характеру, як ввічливість, тактовність, делікатність, культура спілкування, почуття міри, доброзичливість також дуже необхідні для «уміння поводитися в суспільстві».

Також потрібно уміти управляти своїми емоціями, стресами. Л. Гарет, являючись прихильником поведінкових теорій лідерства, також наголошує, що потрібно мати свій, але неодмінно цивілізований стиль поведінки та імідж лідера, який гарантує не тільки половину успіху, але і постійне задоволення від діяльності [14].

Своєю чергою, В. Леві у праці «Мистецтво бути собою» говорить про «генія комунікабельності» та основними його рисами визначає наступні:

- 1) високий інтерес до інших людей;
- 2) відсутність тривожності;
- 3) артистизм;
- 4) помірна агресивність (яка створює підтекст влади і сили),
- 5) адекватний зворотний зв'язок;
- 6) пластичність поведінки;
- 7) оптимізм;
- 8) відсутність упередженості;
- 9) симпатії до інших;
- 10) бачення у них хорошого та прийняття такими, якими вони є насправді;
- 11) уміння передбачати їх поведінку;
- 12) спостережливість та ін. [20].

Таким чином, формування у молодших школярів лідерських якостей актуальна педагогічна проблема, вирішення якої відбувається через включення учнів у різні види діяльності (навчальну, трудову, спортивну, ігрову та ін.), у процесі яких молодші школярі навчаються працювати в колективі, висловлювати свою думку, слухати та чути інших, у них

формується відповідальність активність, ініціативність, товариськість, організованість та ін. Процес виховання лідерів має базуватись на основі співпраці, поваги, а також довіри один до одного. Тільки тоді будується фундамент соціальної ініціативи та потреба роботи з людиною та для людини.

1.3. Специфіка виховання позитивних лідерських якостей школярів у сучасній українській школі

Нова українська школа – є ключовою реформою Міністерства освіти і науки України. Ця реформа була розпочата декілька років тому, втілення цієї реформи у життя заплановане на десятки років уперед. Нова українська школа взяла собі за мету створити школу, де учням буде комфортно навчатися; школу, яка не лише даватиме знання учням, а й буде вчити їх застосовувати ці знання у реальному житті. Нова система освіти почали впроваджуватись з першокласників.

Проблема раннього виявлення, виховання і розвитку майбутніх лідерів на даний час активно досліджується в педагогіці і психології різних країн світу. Зростає її популярність у вітчизняній науці та освітній практиці [19]. У наукових дослідженнях і в повсякденній свідомості підготовка майбутніх лідерів все більш сприймається як державне, стратегічне завдання. З її рішенням зв'язуються надії на прогрес суспільства, забезпечення національної безпеки в її найширшому сучасному розумінні.

Нова українська школа є ключовою реформою Міністерства освіти і науки України. Ця реформа була розпочата декілька років тому, втілення цієї реформи у життя заплановане на десятки років уперед.

Становлення дитини-лідера включає у себе:

- наділення дитини роллю лідера;
- навчання моделюванню діяльності;
- втілення потенційних і актуальних задатків [16].

Одне з головних завдань нової української школи - створення учням необхідних умов для визначення себе як особистості та реалізації своїх можливостей, для підготовки до життя у вільному суспільстві, що багато в чому забезпечується лідерськими якостями. Для того, щоб школярі змогли в майбутньому ефективно використовувати свої можливості, необхідно допомогти їм досягти такого рівня соціальної зрілості, який визначить їх потребу розвинути в собі позитивні лідерські якості, зайняти активну життєву позицію.

Провідними лозунгами Нової української школи є формування креативної особистості, вміння працювати в команді та критично мислити, формування патріота-новатора, створення умов для самовизначення школяра, реалізації своїх можливостей для підготовки до життя у вільному суспільстві, що багато в чому забезпечується лідерськими якостями [20].

Сучасна дійсність, що характеризується зростанням вимог, які пред'являються суспільством до розвитку і виховання особистості, здатної до соціальних перетворень, конкурентоспроможною в різних ситуаціях, орієнтованої на ефективну взаємодію з державними і громадськими організаціями, вимагає виховання і розвитку у школярів лідерських якостей. Необхідно розвивати якості ініціативного, самостійного суб'єкта, здатного активно і успішно будувати свої відносини з навколишнім світом у різних видах діяльності.

Нова українська школа, використовуючи підтримку суспільства та держави, має стати провідником нововведень у соціальній, педагогічній та соціокультурних сферах, має оберігати та захищати соціальні та моральні традиції [29].

Таким чином, Нова українська школа несе певну відповідальність за широке коло соціальних проблем, а саме:

- розвиток та пристосування соціальної активності тих, хто приймає участь в освітньому процесі у час змін локального та глобального характеру;

- забезпечення та створення умов для захисту, збереження та розвитку культури, особливо класичної, яка зазнає впливу та витісняється популярною культурою, вимираючих книжної та бібліотечної культур;

- формування серед молоді критичного ставлення до різних засобів масової інформації, які пропагують смерть та насилля.

Ефективність системних змін буде залежати від:

- кваліфікованого управління директорами шкіл інноваційними процесами, раціонального використання директорами шкіл сучасних методів управління;

- критичного усвідомлення керівниками різних рівнів і суспільством суті системних змін у загальній середній освіті: особливостей управління галуззю в контексті її децентралізації; переосмислення ролі вчителя й учня в освітньому процесі та забезпечення їхньої суб'єктності [25].

Сучасні умови життя вимагають і нової якості освіти. Провідним орієнтиром у вихованні особистості стає не тільки здатність приймати самостійні рішення, а й передбачати наслідки, нести за них відповідальність. Багато учнів мають прихований потенціал лідерства, проте вони не розкривають його з різних причин. Наслідком цього є зниження зацікавленості в спілкуванні з людьми, відсутність навичок взаємодії, співпраці й партнерства. З цієї причини необхідно розробляти і впроваджувати систему навчання, яка готує майбутніх лідерів. [17].

У контексті нашого дослідження серед основних форм виховання лідерських якостей ми виділяємо колективні творчі справи. Дуже корисні заходи, проведені у співпраці з батьками учнів. У такій невимушеній атмосфері виявляються лідери. Тому основною ідеєю всіх форм педагогічної діяльності є створення умов для розвитку активної дитячої позиції, оновлення ролі лідера, розвитку у дітей позитивного лідерського досвіду у суспільно значущих заходах, організованих спільно.

Вплив сім'ї та школи на виховання у дітей особистісних якостей лідера стає ефективним за умов:

- створення соціальноосвітнього простору взаємодії сім'ї і школи;
- участь у колективно-групових формах роботи учнів, педагогів та батьків;
- активне включення школярів у процес самовиховання, самооцінки, саморозвитку [23].

Схильність до лідерства проявляється вже в ранньому дитинстві. Вперше дитина стає частиною колективу у закладі дитячої освіти. У цей час у дитини починають проявлятися лідерські якості: лідер у дитячому колективі проявляє вищий за інших рівень загальної активності і зацікавленості у різноманітних видах діяльності, організовує ігри, у яких виступає у ролі ведучого, проявляє ініціативу у розподілі іграшок. Поступово діти сприймають цю дитину у якості лідера, починають залежати від неї. Зазвичай вихователі сварять дітей-лідерів за ініціативність, хоча потрібно направити енергію дитини у корисному напрямку [12].

Провідною діяльністю учнів молодшого віку поступово стає навчання. Молодші школярі також беруть участь у ігровій, спортивній, естетичній, трудовій діяльності, громадській роботі, виконують різні разові або відносно постійні завдання. Це надає можливості для появи формальних або неформальних лідерів [7].

У молодшому шкільному віці відбуваються зрушення у взаємостосунках дітей. У них з'являються колективні відносини, починають формуватися громадські погляди, критичність до інших, взаємооцінка. На цьому підґрунті у дітей починає визначатися спрямованість особистості, відбувається швидке оволодіння правилами моралі, виникають нові моральні почуття і потреби. Учні молодшого шкільного віку, як правило, поважають думку педагога і приймають лідерську роль без коливань, якщо думка була представлена педагогом. Молодші школярі орієнтуються на активність, проте неадекватна самооцінка стає причиною їх невдач у виконанні ролі лідера [3].

Окрім того, в молодшому шкільному віці відіграє велике значення підготовленість до виконання ролі лідера, уміння організувати діяльність. Все це переконує у тому, що педагогові (і / чи будь-якому дорослому) необхідно звертати увагу на створення умов для прояву лідером активності та формування у нього лідерських якостей. Ураховуючи психологічні особливості молодших школярів у вихованні лідерів, слід виділити риси, які забезпечують ефективне лідерство: повага, справедливість, гідність, відповідальність, ініціативність, працездатність, самостійність, прагнення до досягнень і успіху [4].

Аналіз практики виховання лідера в сучасних умовах показує, що в ряді випадків у процесі формування і розвитку особистості лідера за межами сфери впливу сім'ї та її культури бере участь школа. Незважаючи на те, що основні завдання школи відрізняються від завдань сім'ї, школа все більше і частіше виконує ту роботу, яка завжди вважалася обов'язком виключно сім'ї та її культури. Сучасний шкільний вчитель в процесі навчання і виховання школярів грає багатофункціональні ролі. Він і ненька, і вихователь, і друг, і вчитель. Все це величезне навантаження ускладнює роботу вчителя з виховання у дітей лідерських якостей. До того ж сучасні діти рано дорослішають, надмірне інформаційне навантаження пригнічує їх енергію і знижує їх творчі можливості.

Для виникнення та існування лідерства необхідно забезпечити злиття двох його сторін, пов'язаних з дуалістичною суттю лідерства. Першою стороною є потреба дитячої спільноти в різноманітних лідерах, другою – особливості особистості дитини: його нахили, мотивація, необхідність в самоствердженні, характер. За умови, якщо ці дві сторони збігаються – у дитини формується лідерська позиція, що стає передумовою для появи ефективного лідера. При несумісності сторін – виникає формальний лідер, або руйнується система лідерства.

Якщо ми хочемо, щоб школа готувала дітей до життя в умовах демократичної правової держави, вона повинна ґрунтуватися на

демократичних цінностях та повазі до прав людини. Тільки на основі цього створюються довірчі, невимушені відносини між дітьми і дорослими, виникає атмосфера радості і творчості [23].

Лідерство не може бути без навколишнього його середовища, а соціальне середовище визначає положення лідера. Соціальне середовище – це все те, що оточує людину в її соціальному житті, це конкретний прояв, своєрідність суспільних відносин на певному етапі їх розвитку.

Ефективно формувати лідерські якості допомагають стиль і методи зовнішніх впливів, уклад навколишнього середовища життєдіяльності дитини, адекватні поставленим цілям. Створення соціального середовища, в якому відбувається формування лідерських якостей, повинно містити відповідно орієнтовану систему підтримки і допомоги цьому процесу. Свобода вираження поглядів, взаємоповага, прояв здорового честолюбства, творче горіння, прагнення оточуючих до самовдосконалення – ось клімат, що сприяє розвитку лідерських якостей.

У контексті нашого дослідження найбільший вплив мають чотири основні осередки життєдіяльності дитини:

- 1) сім'я зі своїми культурними традиціями;
- 2) школа;
- 3) засоби масової інформації;
- 4) вуличне дитяче середовище з особливим стилем спілкування.

Універсальні приклади, як саме інтегрувати розвиток лідерських навичок на своєму уроці.

Робота в команді:

- давайте командні завдання;
- просіть команду визначити лідера;
- пропонуйте дітям самостійно встановити дедлайн виконання

завдання.

Вміння презентувати свою точку зору:

- дебатуйте і дискутуйте на уроках;

- попросіть створити промову, що мотивує;
- залучайте дітей до презентації своїх завдань (домашніх чи проєктних) на уроці;

- робіть виступи на кшталт TedX на 5 хв на тему, яку зараз вивчаєте.

Вміння аналізувати та оцінювати:

- створюйте на уроках майнд-мепи, презентації, таблиці, плакати;
- запропонуйте учням самостійно оцінити свій проєкт за принципом «Що було добре? Що можна покращити?»;
- також можна аналізувати виступи одне одного.

Вміння шукати сенси та мотивувати:

- запропонуйте учням стати менторами учнів молодших класів;
- залучайте дітей пояснювати одне одному інформацію;
- після уроків проводьте 5 хв рефлексії на тему «Що нового ви дізналися? Як можна використати цю інформацію?»
- перегляньте кілька відео відомих людей: які сенси вони хотіли передати?

Вміння розв'язувати проблеми:

- запропонуйте учням список глобальних проблем та попросіть самостійно чи в команді подумати над рішенням (можна взяти 17 цілей сталого розвитку);
- запропонуйте на уроці проблему, яку потрібно вирішити, та зробіть брейн-шторм.

Як протягом уроку застосувати більшість інструментів?

Пропоную прокачати лідерські навички учнів, вивчаючи тему екології.

До цього уроку задайте групове домашнє завдання — підготувати презентацію на одну із запропонованих тем: «Глобальне потепління», «Забруднення океанів», «Вирубка лісів», «Переробка сміття», «Альтернативні види електроенергії».

Важливо, щоб в одній команді було щонайменше троє учнів. Запропонуйте дітям визначити лідера та виділіть 5 хв на уроці для того, щоб вони розподілили ролі і обов'язки та домовилися про дедлайни.

На уроці кожна команда презентує свою тему. Після цього запропонуйте звернутися до всього класу із якимось заклик-мотивацією, наприклад: «Друзі, здавайте сміття на переробку, робіть Землю чистішою» або «Не будьте байдужими до екології, тому що ви її частина».

Потім інші учасники усно чи письмово оцінюють їхній виступ за принципом «Що було добре? Що можна покращити?» Також можна попросити групу, яка виступала, оцінити свою презентацію за таким самим принципом.

Наприкінці уроку, щоб закріпити та систематизувати матеріал, попросіть учнів створити короткий конспект уроку. Його можна зробити у форматі таблиці чи майнд-мепу, учні можуть самостійно згадати всю інформацію з презентацій своїх однокласників. Або ж можна запропонувати активність, де учні будуть питати одне одного про презентацію, щоб заповнити таблицю. Також можна провести рефлексію на тему «Що нового ви дізналися? Як можна використати цю інформацію?».

Таким чином, протягом одного уроку можна розвинути майже всі складові навичок лідера: командна робота, вміння презентувати, аналізувати, ставити оцінку, надихати і шукати сенси!

Це вчителі надихають дітей вчитися та мотивують досягати своїх вершин, ведуть команду учнів протягом уроку, навчального року чи всього шкільного життя. Саме педагоги допомагають будувати дружні стосунки у класі та вирішувати конфлікти.

Саме вчителі є експертами в освітній комунікації: знаємо як розказати батькам про сьогоднішню бійку Кості та Жені та як пояснити стурбованій матері, чому в її доньки Тані саме такі оцінки. Педагоги постійно комунікують з адміністрацією школи, знають, як дітям пояснити складне

простими словами, та взагалі як говорити з ними їхньою мовою. Вчителі мають усі можливості, щоб передати ці навички дітям.

Одним із ефективних методів формування позитивних лідерських якостей молодших школярів ми вважаємо метод проєктів. Важливим є те, що кожен вчитель може безпосередньо сам у своєму класі впроваджувати проєктну діяльність. Цей метод був розроблений на початку минулого століття психологом і педагогом Дж. Дьюї, а також його учнем В. Кілпатріком. [2].

Метод проєктів був дуже популярний після його появи, особливо в західних країнах. Останнім часом він став набирати популярність в нашій країні, оскільки теоретичні знання поєднуються з практичними, тобто молодші школярі розуміють, для чого вони отримують знання, і як вони далі зможуть використовувати їх в житті.

А. Сіденко розглядає метод проєктів, як систему навчання, за допомогою якої учні поступово набувають знання і вміння, в процесі набуття знань практичні завдання поступово ускладнюються.

За Е. Карповою метод проєктів – це освітня технологія, за допомогою якої діти здобувають нові знання в тісному зв'язку з реальними життєвими подіями. З цих понять можна зробити висновок, що проєктна діяльність – це спеціальна діяльність, що організовується вчителем, але виконується учнями для вирішення будь-яких завдань.

Проєктний метод передбачає розвиток пізнавальних навичок учнів, критичного мислення, вміння знаходити потрібну інформацію в загальному потоці і подальше її використання. Тривалість виконання проєкту доцільно обмежити одним уроком [3].

Класифікація проєктної діяльності: в основу типології проєктів можна покласти різні ознаки. Наприклад, залежно від кількості учасників, проєкти можуть бути індивідуальними, груповими (2–6 осіб), колективними; залежно від часу, витраченого на реалізацію, проєкти можуть бути короткотривалими

(1–3 уроки), середньої тривалості (до місяця), довготривалими (кілька місяців) [16].

За тематичною спрямованістю проєкти є різноманітними: мовні, екологічні, етнографічні, країнознавчі, правові, соціологічні тощо. Не завжди легко визначити тип проєкту за тематичною спрямованістю, адже більшість із них за своєю сутністю є міждисциплінарними.

Частіше тип проєкту визначають за характером провідної діяльності.

1. Дослідницькі проєкти. Змістом проєкту є дослідження певних явищ та процесів. Дослідницькі проєкти потребують добре обміркованої структури, визначеної мети, актуальності предмета дослідження, продуманості методів. Вони повністю підпорядковані логіці дослідження і мають відповідну структуру: визначення теми дослідження, аргументація її актуальності, визначення предмета й об'єкта, завдань і методів, висування гіпотез розв'язання проблеми та окреслення шляхів її розв'язання. Обов'язковим є проведення експериментальної роботи та формування самостійних висновків. дитина робить висновок з виконаної роботи.

2. Інформаційні проєкти спрямовані на збирання даних про певний об'єкт або явище. Вони передбачають ознайомлення учасників з інформацією, її аналіз та узагальнення фактів, призначених для широкої аудиторії. Такі проєкти часто інтегруються в дослідницькі та стають їхньою органічною частиною. Інформаційні проєкти націлені на те, щоб учень в потоці інформації вибирав лише потрібну йому, вмів її аналізувати і виділяти головні думки від несуттєвих. Поступово такий проєкт може перерости в більш великий дослідницький проєкт. В ході отримання інформації учень може використовувати різні джерела інформації такі як: ЗМІ, телебачення, інтернет, бібліотека, музеї, бази даних, анкетування. Отримана в ході пошуку інформація аналізується, зіставляється з відомими фактами, після чого готується звіт в вигляді доповіді або презентації.

3. Творчі проєкти не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників. Вона розвивається, підпорядковується кінцевому

результату, прийнятій групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. Кінцевим продуктом творчого проекту можуть бути журнал, альманах, виставка малюнків, свято, вистава, сценка тощо.

4. Практичні (практико-орієнтовані) проекти відрізняє чітко визначений із самого початку результат діяльності його учасників, що враховує їхні соціальні інтереси. Такий проект потребує ретельно продуманої структури, сценарію діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, чітких висновків, участі в оформленні результатів кінцевого продукту.

5. Рольові, ігрові проекти передбачають виконання ігрових ролей у моделях / ситуаціях, що об'єднуються загальною ідеєю. Це можуть бути ролі історичних постатей, казкових героїв, персонажів літературних творів, соціальні або професійні ролі; можуть бути використані сюжети літературних творів, казок [29].

У практиці роботи, урахувуючи специфіку навчання дітей початкових класів, слід інтегрувати проекти за домінуючою діяльністю (дослідницькоінформаційний, інформаційно-прикладний, інформаційно-ігровий тощо).

За кількістю навчальних предметів, охоплених проектом, визначають: монопредметні (внутрішньо-предметні); міжпредметні (де інтегруються декілька навчальних предметів); надпредметні (ті, що містять зміст дисципліни, що не входить до програми початкової школи) проекти. За кількістю учасників проекти поділяються на: індивідуальні; парні; групові; колективні.

За тривалістю виконання проекти поділяються на: короткострокові (міні-проекти, розраховані на термін від одного до декількох уроків протягом тижня); середньострокові (проекти, розраховані від двох 27 тижнів до двох-трьох місяців); довгострокові (проекти, що розраховані на термін один-два семестри і більше). За характером контактів визначають: внутрішні (проекти, що проводяться в межах одного класу); однопаралельні та міжпаралельні

(проекти, що проводяться в межах паралелі класів); міжшкільні (проекти, що проводяться із залученням учнів різних шкіл району, міста); обласні; регіональні; усеукраїнські; міжнародні проекти. У початкових класах учні, зазвичай, беруть участь у внутрішніх, однопаралельних та міжпаралельних проектах.

За характером партнерських взаємодій розрізняють: кооперативні; змагальні; конкурсні проекти [26]. Психологи радять у початковій школі залишити пріоритетними лише кооперативні проекти.

Метод проектів є інноваційною педагогічною методикою. Він дає змогу найповніше врахувати індивідуальні особливості кожного учня, тобто реалізувати особистісно орієнтований підхід у навчанні, заснований на особистісних характеристиках, що передують досвіду, рівню інтелектуального, морального та фізичного розвитку дитини. Метод проектів дає змогу розв'язати проблему мотивації, створити позитивну атмосферу навчання, навчити дітей застосовувати свої знання на практиці для розв'язання життєвих й особистісних проблем [25].

Виділяють два види проектної діяльності залежно від ролі вчителя в проекті. Перший вид – безпосередній, тобто з відкритою координацією. Учитель протягом всієї роботи організовує учнів, направляє їхню роботу, але при цьому не займає авторитарну позицію. При прихованій координації учитель виступає повноправним учасником проекту, він має вагомий авторитет. Вплив він здійснює за рахунок лідерських та професійних якостей.

Варто зазначити, що під час проектної діяльності у молодшого школяра формуються різні ключові компетенції, під якими прийнято розуміти інтегральні властивості особистості. У групових проектах дитина вчиться спільно з колективом планувати свою діяльність, взаємодіє з різними партнерами, що безсумнівно підвищує рівень сформованості його позитивних лідерських якостей [15].

Під час роботи над проектом в групі може і не з'явиться явний лідер, але частіше за все хтось займає чільну позицію, чому сприяють особисті якості молодшого школяра. Добре, якщо педагог ставить перед собою мету сформувати лідерські якості у певного учня. З'являючись в групі, лідер бачить мету проекту в самоствердженні в якості головного. Для лідера сенс проекту може вбачатися підпорядкуванням собі (або своїй ідеї) інших членів групи. Така ситуація виникає дуже часто, тому що педагогу зручно мати помічника. Все зміщується в сферу міжособистісних відносин, боротьби за лідерство, вибудовування ієрархічних структур відносин. Це серйозна небезпека в розвитку проектної діяльності. Іноді педагогу вдається дати можливість учням спробувати себе у всіх ролях.

У будь-якій групі майже обов'язково виділяється позиція організатора-лідера, решта ж позицій не визначені заздалегідь. Велике значення для лідера групи мають організаторські здібності, добре розвинене мовлення, вміння виділяти істотне [21].

Отже, проаналізувавши науково-педагогічну літературу, ми дійшли висновку, що позитивні лідерські якості доцільно формувати у початковій школі. Лідером є член колективу, який у важливих ситуаціях здатний здійснювати помітний вплив на поведінку інших членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу, вести його за собою.

Нова українська школа, використовуючи підтримку суспільства та держави, має стати провідником нововведень у соціальній, педагогічній та соціокультурних сферах, має оберігати та захищати соціальні та моральні традиції, виховувати в дітей лідерські якості для подальшого успішного ставлення в сучасному суспільстві.

Висновки до 1 розділу

Схильність до лідерства проявляється вже в ранньому дитинстві. Вперше дитина стає частиною колективу у закладі дитячої освіти. У цей час

у дитини починають проявлятися лідерські якості: лідер у дитячому колективі проявляє вищий за інших рівень загальної активності і зацікавленості у різноманітних видах діяльності, організовує ігри, у яких виступає у ролі ведучого, проявляє ініціативу у розподілі іграшок. Поступово діти сприймають цю дитину у якості лідера, починають залежати від неї. Зазвичай вихователі сварять дітей-лідерів за ініціативність, хоча потрібно направити енергію дитини у корисному напрямку [12].

В пункті 1.1 ми розглянули теорії походження лідерства, потреба розробки нових підходів до вивчення лідерства була викликана тим, що традиційні та ситуаційні підходи робили односторонній наголос або на риси та поведінку лідера, або на ситуацію, якої він вибирав потрібний йому стиль керівництва. Тому що з'явилися в останнім часом сучасні концепції лідерства прагнуть поєднати ці дві добре вивчені сторони лідерства разом. Ми систематизували ряд найбільш відомих сучасних концепцій лідерства:

7. Концепція харизматичного лідерства – харизма є формою впливу на іншим шляхом особистісної привабливості, що викликає підтримку і визнання лідерства (Б.Шамір, Р.Хозе, М.Артур);

8. Концепція емоційного інтелекту – необхідно розвивати 5 навиків лідера: самосвідомість, саморегуляцію, мотивацію, емпатію, соціальні навички (Д.Голман);

9. Концепція першочергового лідерства – залежність ефективності підпорядкованих від емоційного стану лідера (Д.Голман, Р.Бояцис Макі);

10. Концепція «внутрішнього стимулювання лідерства» - лідерство можливо розвивати за рахунок самовдосконалення (К.Кешман);

11. Теорія опосередкованого лідерства – здійснюється завдяки навичкам: чітке формування бажаних результатів, вироблення бачення перспективи, установка відносин співробітництва, освоєння нових форм навчання (Р.Фішер, А.Шарп);

12. Концепція «двигун лідерства» - в успішних колективах є лідери на всіх рівнях, які навчають один одного та володіють «передаванням точки зору» (Н.Тічі);

В пункті 1.2 ми розглянули що таке лідерські якості та які вони є. Лідерські якості – це сукупність психологічних якостей, умінь та здібностей взаємодіяти з групою, які здатні забезпечити успішне виконання лідерських завдань та функцій. У вирішенні завдань соціального становлення дитини велике значення має стимулювання лідерства. Через лідерів втілюється управлінський механізм. Таким чином, лідери посідають чільне місце у шкільному самоврядуванні.

Важливі особливості лідера – це:

- здатність приймати власні рішення;
- уміння протистояти тиску однолітків і
- утвердження власних стандартів поведінки.

У пункті 1.3 ми розглянули специфіку виховання позитивних лідерських якостей школярів у початковій школі. Аналіз практики виховання лідера в сучасних умовах показує, що в ряді випадків у процесі формування і розвитку особистості лідера за межами сфери впливу сім'ї та її культури бере участь школа. Незважаючи на те, що основні завдання школи відрізняються від завдань сім'ї, школа все більше і частіше виконує ту роботу, яка завжди вважалася обов'язком виключно сім'ї та її культури. Сучасний шкільний вчитель в процесі навчання і виховання школярів грає багатофункціональні ролі. Він і ненька, і вихователь, і друг, і вчитель. Все це величезне навантаження ускладнює роботу вчителя з виховання у дітей лідерських якостей. До того ж сучасні діти рано дорослішають, надмірне інформаційне навантаження пригнічує їх енергію і знижує їх творчі можливості.

Отже, провідними лозунгами Нової української школи є формування креативної особистості, вміння працювати в команді та критично мислити, формування патріота-новатора, створення умов для самовизначення школяра,

реалізації своїх можливостей для підготовки до життя у вільному суспільстві, що багато в чому забезпечується лідерськими якостями.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Вивчити досвід формування лідерських якостей у молодших школярів як складової SOFT SKILLS

Молодший школяр включається в новий для нього колектив, у якому він житиме і розвиватиметься. А колектив передбачає вміння зважати на його інтереси, уміння підпорядковувати особисті бажання загальним прагненням, взаємну вимогливість, взаємодопомогу, колективну відповідальність, високий рівень організованості.

Процес входження людини, яка зростає, у соціальний простір складний і суперечливий. З одного боку, вимоги суспільства до того, якою має бути людина в сучасній соціокультурній економічній ситуації, з іншого - якою вона є зі своїми достоїнствами й недоліками; з одного боку - активне прагнення бути соціально затребуваною, корисною, з другого - що потреби розвиваються й формуються в суспільній діяльності. Саме тому так важливо активізувати механізми особистісного розвитку, що дають змогу зробити його більш результативним, що забезпечує успішність особистості в соціальній діяльності.

Початкове навчання закладає фундамент усього подальшого навчання і розвитку особистості. Особливість виховання і навчання цього ступеня полягає в тому, що вони здійснюються, як правило, одним педагогом. Від умілого керівництва, поєднання різних форм роботи, спрямованих на формування лідерських якостей у молодших школярів, залежить соціальна успішність дітей у майбутній, навчальній, особистій, професійній діяльності. Необхідно звернути увагу на те, що реалізація цих підходів має здійснюватися при виконанні спільної діяльності всіма членами колективу, а

отже, і розвиток лідерських якостей молодших школярів має відбуватися в колективній діяльності.

Становлення дитини лідера включає в себе:

- вироблення установки дитини на лідируючу позицію;
- навчання моделювання діяльності;
- реалізацію актуальних і потенційних здібностей і потреб.

Організація роботи проводилась з учнями 3 класу на уроках, в позаурочний час, на позакласних годинах. Основу експериментальної групи – 20 осіб склали учні 3 класу.

Вчителі початкових класів школи мали можливість відповідно до тем уроків планувати діяльність під час якої і були зроблені контрольні зрізи знань. З метою більшої конкретизації наводимо програму педагогічного спостереження в процесі проведення експерименту:

Об'єкт - учні третього класів (контрольний та експериментальний)

Мета визначення рівня сформованості позитивних лідерських якостей учнів

Завдання визначення найважливіших моментів виховання позитивних лідерських якостей

Місце спостереження урок, перерва, їдальня, виконання домашнього завдання, прогулянка, група продовженого дня, екскурсії, виховні заходи, бібліотека, свята, відвідування сімей і т. ін..

Кількість спостережень щоденні спостереження, на основі яких з'ясовують середній підсумковий рівень сформованості позитивних лідерських якостей.

Фіксація результатів спостереження відбувалась у загальній відомості, розрахованій на один клас. У ній зазначено прізвище, ім'я учня, дата спостереження, поточний рівень визначених лідерських якостей кожного учня, зафіксований учителем або вихователем групи продовженого дня. Наприкінці спостереження з'ясовували середній рівень, що розкриває рівень сформованості позитивних лідерських якостей учня. Компоненти, критерії

проявів, показники ціннісного ставлення до людини та діагностичні методики ми узагальнили у додатках (Додаток Б).

З метою виявлення рівнів сформованості позитивних лідерських якостей у класі була використана методика «Я – лідер» (Є. Федоров, О. В. Єрьомін, модифікована Т.А. Мироною) (додаток В).

Мета: оцінка комунікативних та організаційних умінь як вміння повести за собою, стати організатором і натхненником життя в колективі, вміння управляти собою, вміння вирішувати проблеми, вміння впливати на оточуючих, вміння працювати з групою і т. ін. Для зручності унаочнення отриманих даних в експериментальному та контрольному класах ми використовували показники мотиваційного та ситуаційного критеріїв, адже вважаємо їх найбільш вагомим компонентом сформованих позитивних лідерських якостей.

Аналіз рівня сформованості мотиваційного критерію ми також проводили за допомогою оцінки показників цього критерію, а інструментом визначення рівня показника слугували анкети (Додаток Б).

Результати обстеження засвідчили, що лише незначна кількість школярів має високий рівень (5%) стійке продуктивне почуття лідерства з високою частотністю самостійності та ініціативи у діях і вчинках. Більшість молодших школярів знаходиться на середньому рівні сформованості позитивних лідерських якостей (25%). Означені категорії учнів властиве стійке репродуктивне почуття лідерства, що потребує постійного спонукання з боку дорослих.

Низький рівень сформованості позитивних лідерських якостей показали 70% учнів. У процесі обстеження було також виявлено школярів, які характеризувалися стійкою лідерською пасивністю і навіть байдужістю, нездатністю оперувати поняттями, невмінням аналізувати різні ситуації, що складаються у соціумі. Таких школярів було 60%. У дітей виникали затруднення з усіма пропонованими завданнями. У контрольній вибірці

спостерігалася майже аналогічна картина. Результати сформованості позитивних лідерських якостей учнів на рисунку 2.1

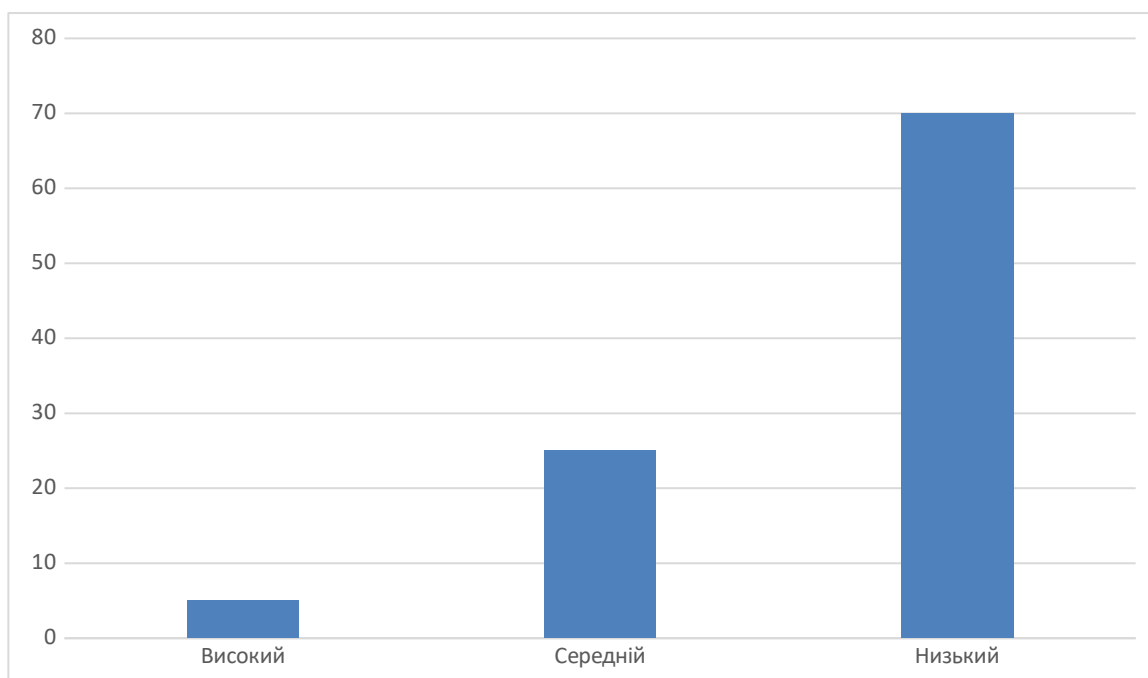

Рисунок 2.1.

Результати сформованості позитивних лідерських якостей учнів молодших класів

У результаті проведених бесід було зібрано достатню кількість фактів, що стосуються переконань, прагнень, ставлень учнів початкової школи та їхніх наставників до основних форм лідерської поведінки. Нами були сплановані та узгоджені з вчителем експериментального класу плани і теми проведення проєктів.

Ми запропонували анкету для вчителів початкової школи загальноосвітніх шкіл (див. Додаток Г) та провели за її допомогою анкетування та проаналізували отримані дані. В дослідженні взяло участь 10 педагогів початкових класів.

Відповіді на перше запитання анкети «Яка кількість дітей-лідерів навчається у Вашому класі?» вказують на те, що педагоги не завжди точно можуть визначити кількість лідерів в класі. Так, 40% учителів визначили кількість до 10 лідерів у своєму класі, 20% поставили на лідерські позиції 3-4 з тих дітей, які насправді лише займають місця у найближчому оточенні

реальних лідерів, тобто завищено визначили кількість лідерів, і лише 20% вчителів правильно визначили кількість лідерів у їхньому класі.

Аналіз відповідей на друге запитання анкети «Які чинники найбільш істотно, на Вашу думку, впливають на розвиток позитивної соціальної спрямованості лідера?» показав, що більшість респондентів першість віддають прикладу батьків (60%), на другому місці – гармонійні сімейні стосунки (20%), на третьому – співпраця педагогів та батьків (20%), на четвертому – наявність позитивного прикладу авторитетних для дитини старших товаришів по спільній діяльності та іграм (40%), і п'ятому – позитивний приклад героїв книжок та фільмів (20%).

Відповідаючи на третє запитання анкети «Які чинники, на Вашу думку, найбільш істотно впливають на розвиток негативної соціальної спрямованості лідера?», серед причин, які негативно впливають на становлення особистості лідера, більшість педагогів відзначили нездорові стосунки між батьками, 20% – негативний вплив засобів масової інформації (мультфільми та кінофільми зі сценами жорстокості, реклама, теленовини з місць катастроф тощо), 20% – захоплення дітей комп'ютерними іграми, насиченими насильством, 20% – виховання у неповній сім'ї, 20% – прослуховування сучасної музики агресивних стилів (гангста-реп, мафіозо-реп, хардкор та ін.), 60% – негативний вплив оточуючого середовища.

Аналізуючи відповіді на четверте запитання «Який педагогічний стиль є найкращим при вихованні дитини-лідера?» (із запропонованими варіантами:

- 1) ліберальний;
- 2) демократичний;

3) авторитарний), можна зробити висновок, що переважна більшість вчителів (80%) вважає, що демократичний стиль є найкращим педагогічним стилем при вихованні лідера. Ліберальному стилеві надали перевагу 20% педагогів, а користування авторитарним стилем не було схвалене жодним респондентом. Але, на нашу думку, відповіді на це запитання анкети не є

відображенням справжньої ситуації, що є в сучасній початковій школі. Наші спостереження за процесом спілкування між вчителями та дітьми-лідерами дають підстави твердити, що більшість педагогів постійно або епізодично застосовують у своїй роботі саме авторитарний стиль у різних його виявах. Тобто існує протиріччя між знаннями вчителів про шкоду, до якої може призвести авторитаризм, та складністю застосування самого лише демократичного стилю спілкування у повсякденній роботі.

Під час аналізу відповідей на п'яте запитання «Чи потрібно виховувати лідерські якості у кожної дитини?» з'ясовано, що 60% педагогів, відповівши «так», погоджуються з твердженням про те, що лідерські якості потенційно властиві всім дітям і питання лише в тому, як цей потенціал розвинути. Однак, 40% дали відповідь «ні», аргументуючи це тим, що у різних (за типами темпераменту, силою діяльності нервової системи, рівнем розвитку соціальних домагань, тощо) дітей схильність до лідерства виражена по-різному: від бажання будь-що зайняти лідерську позицію до категоричної відмови бути рушійною силою в стосунках з однолітками.

В останньому випадку зусилля педагогів, спрямовані на розвиток лідерських якостей, будуть марними. Відповіді на шосте запитання анкети «Який чинник є більш важливим при вихованні лідерських якостей у дитини?» (із запропонованими варіантами відповідей:

- а) «процес виховання»;
- б) «генетичний потенціал»;

в) «інше»), дають підстави констатувати, що 60% вчителів найважливішим чинником при вихованні лідерських якостей у дитини вважають сам процес виховання, 20% – вроджені завдатки, зумовлені спадковістю. 1 педагог, який обрав варіантом відповіді пункт в) «інше», дотримується думки, що дія попередніх двох чинників є рівнозначною і діють вони синергічно. Відсотковий розподіл у відповідях на це запитання корелює із відсотковим розподілом на запитання №5, схожим за змістом, що

свідчить про стійкість позицій учителів у питанні про потенційну можливість чи неможливість виховання лідера з кожної дитини.

Відповіді на сьоме запитання анкети «Яку діяльність Ви вважаєте найбільш ефективною при вихованні лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку?» (із запропонованими варіантами:

1) «ігрову»;

2) «навчальну»;

3) «творчу»;

4) «інше») розподілилися так: 20% педагогів вважають навчальну діяльність такою, що найефективніше розвиває лідерські якості, 20% обрали відповіддю варіант «ігрова»; 20% надали перевагу варіанту «творча», 20% – «інше».

На восьме запитання анкети «Якою методичною літературою з проблеми виховання лідерських якостей Ви користуєтесь?» були отримані такі відповіді: інформаційно-методичний журнали – 100%, збірники статей наукових конференцій – 40%. На нашу думку, відсоток учителів, які використовують збірники статей наукових конференцій як основну методичну літературу при пошуку нових підходів у вихованні лідерських якостей є вкрай недостатнім.

Аналізуючи відповіді на дев'яте запитання «Які з наведених нижче лідерських якостей є, на Вашу думку, найважливішими (№1 – найбільш важлива, №5 – найменш важлива)?» із наданим переліком «Ініціативність», «Самостійність», «Відповідальність», «Активність», «Емоційна стійкість», після сумування балів за всіма анкетами, ми з'ясували, що загалом педагоги найважливішою лідерською якістю вважають самостійність (5 балів), за нею йдуть відповідальність (8 балів), активність (16 балів), емоційна стійкість (19 бали), ініціативність (27 балів).

Аналіз відповідей на десяте запитання анкети «Якою є кількість позитивних лідерів у Вашому класі?» встановив, що вчителі початкової

школи схильні оцінювати переважну більшість дітей-лідерів (100%) як позитивно спрямованих.

На одинадцяте запитання анкети «Якою є кількість негативних лідерів у Вашому класі?» була отримана відповідь, що такими загалом є всього 5% дітей-лідерів, що є узагальненими даними за всіма анкетами. За результатами додаткових опитувань тих учителів, які визначили всіх лідерів у своєму класі як позитивних, дехто з педагогів не погоджується з існуванням у межах класу самого поняття «негативний лідер», виносячи його за межі навчального закладу і вважаючи, що місце таким лідерам є лише у неформальному «вуличному» спілкуванні.

Відповіді на дванадцяте запитання «Лідери якої спрямованості є, на Вашу думку, найбільш впливовими в більшості видів діяльності?» розподілилися так: 80% вчителів вважають, що більш впливовими є лідери позитивної спрямованості, а 20% – лідери негативної спрямованості.

Отже, як засвідчив аналіз анкети, вчителі початкової школи мають стійку сформовану точку зору на виховання лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку і загалом розуміють, які чинники найбільш істотно впливають на виховання у дітей цих якостей, але не повною мірою використовують можливості шкільного закладу для їх виховання під час навчальної та позаурочної діяльності.

З метою подальшого з'ясування стану розробленості в освітній практиці питання виховання лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку ми проаналізували педагогічну документацію педагогів, це додатково дозволило нам виявити позитивні та негативні моменти в роботі з дітьми-лідерами у молодших класах.

Під час аналізу планів виховної роботи вчителів початкової школи, охоплених нашим дослідженням, ми зустрілися із певними труднощами, пов'язаними з тим, що стисле та схематичне ведення цих планів часто не дозволяє з'ясувати реальні обсяги роботи вчителів із виховання лідерських якостей. Визнаючи і поважаючи право кожного вчителя на творчість,

зауважимо, що форма ведення цих планів не є стандартизованою і кожен вчитель сам створює її для себе, а тому плани виховної роботи досить важко піддаються систематизації. Під час аналізу цих планів нам довелося обмежитися лише виокремленням тих форм та методів навчально-виховної роботи, які застосовуються педагогами в процесі виховання лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку. Найчастіше вживаними є: читання та обговорення творів художньої літератури про лідерів різних країн і народів, розповіді з власного досвіду, сюжетно-рольові ігри, індивідуальна робота.

Отже, при загальній спрямованості виховної роботи на формування у дітей загальнолюдських цінностей та виховання суспільно значущих моральних чеснот вчителями все ж таки не приділяється значної уваги вихованню саме лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку, а самі плани недостатньо наповнені заходами для виховання лідерів. Зазначимо, що запланована індивідуальна робота з виховання у дітей певних моральних якостей переважно спрямована на дітей із домінуючим девіантним типом поведінки, а діти-лідери такої уваги найчастіше бувають позбавлені.

Якісний аналіз документації вчителів початкової школи загалом підтвердив ті результати, які ми отримали під час анкетування, і дає підстави констатувати, що планомірна педагогічна робота, спрямована на виховання у дітей лідерських якостей, у переважній більшості класів ведеться лише епізодично. Бесіди, проведені з педагогами, і спостереження за їхньою педагогічною діяльністю свідчать про фрагментарність та непослідовність у роботі із виховання лідерських якостей.

Під час бесід із вчителями було з'ясовано, що основну увагу у виховній роботі здебільшого приділяють вихованню таких морально-вольових якостей, як чесність, дисциплінованість, порядність, відповідальність, доброта, а вихованню таких важливих, на наш погляд, лідерських якостей, як ініціативність, самостійність, активність та емоційна стійкість, приділяється набагато менше часу.

Також у процесі бесід з педагогами було виявлено, що у них існують певні труднощі при налагодженні співпраці з батьками. Ці труднощі найчастіше зумовлені тим, що вчителям (насамперед, тим, які мають невеликий педагогічний стаж) бракує теоретичних знань з психології спілкування з батьками, зайнятістю батьків на роботі і, відповідно, відсутністю в них часу на обговорення педагогічних проблем, ухилянням батьків від співпраці або прямою конфронтацією з вчителями, викликаною батьківським егоїзмом та впевненістю в тому, що «моя дитина – найкраща».

Проаналізувавши документацію вчителів початкової школи та узагальнивши результати бесід та спостережень, можемо стверджувати, що до найбільш часто використовуваних методів і прийомів виховання лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку належать: вчасне схвалення позитивних вчинків, читання художніх творів, створення ситуації морального вибору, розповіді із власного досвіду, індивідуальна бесіда. Проте вкрай недостатня увага при вихованні лідерських якостей приділена використанню ігрового методу в цілому і рухливих ігор зокрема.

Рівень кваліфікації анкетованих вчителів початкової школи є недостатнім для ведення успішної педагогічної діяльності у сфері виховання лідерських якостей.

Отже, робота, проведена з вчителями початкової школи, засвідчила недостатній рівень їх знань з проблеми виховання лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку, недосконалі уміння розвивати ці якості засобами рухливих ігор та загалом неналежне ставлення педагогів до цієї проблеми. Одним із недоліків у роботі загальноосвітніх навчальних закладів є недостатній рівень інтеграції впливів вчителів та батьків на процес виховання лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку. Про це свідчить незначна кількість запланованих спільних форм роботи, під час яких педагоги з батьками мали б змогу обговорювати питання з досліджуваної нами тематики, домовлятися про єдність педагогічних вимог у класі та сім'ї, а також разом знаходити рішення проблем, які виникають.

Значення шкільних проєктів важко переоцінити, адже завдяки ним діти вчаться доводити свою точку зору та захищати результати своєї діяльності публічно. А це неабияк знадобиться у майбутньому. Зрештою, проєкти – це просто цікаво. Окрім того, учні покращують організаційні навички, навчаються планувати власну діяльність та діяльність усієї групи, а також розраховувати необхідні ресурси, приймати рішення і нести за них відповідальність. Над проєктом учні працюють частково у класі, а частково – вдома.

Складність здійснення проєктної роботи під час дистанційного навчання полягає, перш за все, в тому, що учасникам проєктної роботи складно комунікувати між собою, часто вчителю важко дистанційно контролювати дистанційну взаємодію між дітьми, контролювати та супроводжувати проєктну роботу дітей, а також об'єктивно оцінювати її. Не менш складною є ситуація з перевантаженням дітей, адже нинішня ситуація вимагає від них тривалого перебування за гаджетами, а також обробки великих об'ємів інформації. Ускладнюється також здійснення презентаційного та рефлексійного етапів роботи на проєктом.

Проєктна робота в умовах війни має неабияку цінність, адже допомагає, перш за все, зацікавити учнів, активізувати їхню креативність, мотивує до активної роботи, тому що є неабияким викликом та демонструє школярам реальні можливості використання звичного інструментарію (наприклад інформаційних технологій, знань, підручників) для втілення своїх ідей, пізнання чогось нового, корисного, цікавого, того, що можна використати у реальному житті.

Для того, щоб мінімізувати складність здійснення проєктної роботи під час дистанційного навчання, потрібно не перевантажувати учнів проєктною роботою (можна зробити акцент на мініпроєктах чи короткотермінових проєктах), звертатися до інтересів та хобі дітей (частіше залучати до проєктої роботи соціальні мережі, популярні додатки, відео, тощо). Робити проєкти міждисциплінарними (пропонувати завдання, які поєднують

матеріал суміжних дисциплін), чергувати індивідуальні та групові проекти, використовувати сучасні та доступні сервіси для проектної роботи.

Під час дистанційної проектної роботи можна використовувати такі інструменти, як:

- Google-документи (для створення / редагування / обговорення текстових матеріалів; для генерування ідей; перевірки знань, тощо);
- Онлайн-тести «На Урок» (для перевірки / актуалізації знань; для ознайомлення з важливими проблемами; для мотивації до проектної роботи);
- Google-форми (для опитування; визначення спільних інтересів; для обговорення ідей; для перевірки знань; для отримання зворотного зв'язку);
- Google-презентації (для представлення результатів проектної роботи; для мотивації проектної діяльності школярів; для детального розгляду складних тем).

На даний час, на просторах інтернету існує онлайн-платформа «На Урок» з розділом «Проекти». Це українськомовний сервіс для роботи з навчальними проектами, що дозволяють вчителю неабияк заощадити час та сили. Проекти мають чітку структуру, користувачі мають можливість обирати навчальні проекти для різних класів та предметів, проекти можна використовувати у різних форматах (роздруковувати, демонструвати на проекторі, виконувати за посиланням).

2.2. Методичні рекомендації щодо організації формування лідерських якостей у молодших школярів як складової SOFT SKILLS

На підставі нашого досвіду, можемо сформулювати наступні методичні рекомендації педагогам щодо формування «soft skills» в учнів молодшого шкільного віку:

- впровадити в позанавчальний план їх підготовки спеціальний курс «Soft skills – необхідні навички майбутнього »;
- організувати «Школу критичного мислення, школу лідерства і т.д»;

- забезпечити готовність педагогічних працівників до формування «soft skills» в молодших школярів;
- мотивувати учнів до участі у різних формах соціальної активності, самоврядуванні, наукових клубах, круглих столах, групових дискусіях тощо;
- прищеплювати соціальні навички за допомогою інтерактивних форм і методів (ділових, рольових ігор, дискусій, тренінгів, кейс-методу тощо);
- застосовувати засоби мистецтва і художній образ у формуванні м'яких навичок;
- практикувати заохочувальне емоційно-позитивне ставлення.

Процес виховання активності та підготовки лідерів має будуватися на засадах співпраці, взаємної поваги, довіри дорослих і дітей. Тільки тоді закладається фундамент соціальної ініціативи та потреба роботи з людиною і для людини. Існує певний набір принципів, яких має дотримуватися педагог-організатор, вожатий з позиції гуманістичного підходу (В.П. Бедерханова):

1. Від самого початку і протягом усього часу педагог демонструє дітям свою повну до них довіру.
2. Він допомагає дітям у формуванні та уточненні цілей і завдань, що стоять перед групами і перед кожною дитиною окремо.
3. Він виходить із того, що в дітей є внутрішня мотивація.
4. Він виступає для дітей як джерело різноманітного досвіду, до якого завжди можна звернутися по допомогу, зіткнувшись із труднощами у вирішенні того чи іншого завдання.
5. Важливо, щоб у такій ролі він виступав для кожної дитини.
6. Він розвиває в собі здатність відчувати емоційний настрій групи і приймати його.
7. Він намагається бути активним учасником групової взаємодії.
8. Він відкрито висловлює в групі свої почуття.
9. Він прагне до досягнення емпатії, що дає змогу розуміти почуття і переживання кожного.

10. Для сприяння формування лідерської позиції він сам демонструє лідерську поведінку: різноманітні стилі лідерства, якості особистості лідера, повагу до прав і свобод інших, делегування повноважень тощо.

Якщо ми хочемо, щоб школа готувала дітей до життя в демократичній правовій державі, то вона має бути заснована на демократичних цінностях і на повазі до прав людини. Лише на підставі цього виникають довірчі, невимушені стосунки між дітьми та дорослими, народжується атмосфера радості та творчості. Важливої ролі в такому вихованні набуває самоврядування школярів. З першого класу учнів можна поділити на "зірочки" і в кожній має бути свій командир, який відповідає за маленький колектив. Так поступово формуються лідерські якості в молодших школярів.

Участь у життєдіяльності колективу готує дітей до виконання обов'язків, покладених на кожного з нас суспільством, у розв'язанні суспільно значущих завдань, допомагає в життєвому самовизначенні. Одна з функцій дитячого самоврядування - підготовка до майбутньої життєдіяльності в суспільстві, в якому людині важливо вміти не тільки підкорятися, а й керувати. Отже, учнівське самоврядування - це самостійна виховна технологія.

Участь педагогів, учнів і батьків в управлінні освітнім закладом здатна допомогти школі змінитися, стати демократичнішою, такою, що відповідає сучасним реаліям, у зв'язку з цим виникає потреба розробляти й упроваджувати систему навчання, яка забезпечувала б підготовку активістів.

Найбільш важливими є заходи, спрямовані на виявлення та розвиток лідерських якостей у дітей, тут великий потенціал мають колективні творчі справи. Дуже цінними є заходи, проведені спільно з батьками учнів. Вони згуртовують як дітей, так і їхніх батьків. Саме в такій невимушеній обстановці виявляються активісти - лідери.

Розвиток лідерства - цілеспрямоване формування та поглиблення відповідних якостей і навичок. Цей аспект проблеми управління лідерством в організації більшою чи меншою мірою враховує можливості формувати і

розвивати лідерські здібності шляхом навчання і самонавчання. Для розвитку лідерства використовують низку нижченаведених процедур:

- вироблення особистої вмотивованості, стійкого бажання бути лідером, упевненості в собі, готовності ухвалювати рішення і брати на себе відповідальність, послідовності та наполегливості в реалізації спільних цілей, усвідомлення власної сили, віри в досягнення мети, ентузіазму тощо. Ця група якостей характеризує різні параметри активності лідера. Процедури індивідуальної самомотивації достатньо розроблені у відповідній літературі та широко використовуються в практиці менеджменту;

- розвиток індивідуальних інтелектуальних і моральних лідерських якостей. Як уже частково зазначалося, до таких якостей належать, насамперед, професійна компетентність, порядність (чесність, дотримання загальноприйнятих моральних норм), без якої, як правило, важко, а то й зовсім неможливо завоювати авторитет; розвинутий інтелект, який виявляється в аналітичності, швидкості розуміння суті проблеми, гнучкості розуму, завбачливості, вмінні планувати й ставити цілі, тощо;

- набуття вміння і навичок швидко і правильно оцінювати ситуацію, знати і враховувати особливості, інтереси, запити та очікування всіх членів групи. У літературі пропонується безліч тренінгів із розвитку лідерських здібностей.

Тренінг - це одна з найефективніших форм корекційної роботи, оскільки дає змогу за короткий термін навчити людину новим адаптивним схемам функціонування, допомагає усвідомити власні захисні механізми, внутрішні психологічні проблеми і конфлікти, і в такий спосіб позбутися неконструктивних, нереалістичних форм сприйняття і реагування. Існує багато різновидів тренінгів, але всі вони зрештою спрямовані на поліпшення взаємодії людини із самою собою та соціумом.

Програма самостійного розвитку лідерських якостей має відображати твердий намір максимально використовувати всі свої таланти. Важливо сфокусувати її на конкретних практичних кроках, а не на розпливчастих

формулюваннях. Якщо діяти послідовно і цілеспрямовано, то можна стати лідером. Тут немає жодної магії, але немає й рецептів швидкого успіху. Щоб почати діяти, не треба чекати, поки з'явиться пристрасне бажання змінити себе, - на це можуть знадобитися роки. Бажання одномоментні й швидкоплинні, а зусилля мають бути систематичними й чітко спланованими.

Гарним стимулом є той факт, що лідерство невичерпне. Його розвитку немає меж. Жодна людина не знає його до кінця і не досягла в ньому досконалості. Найголовніше - безперервно рухатися вгору цією дорогою, залишаючи позаду невдачі та розчарування.

У цьому полягає основний принцип: саме сама людина насамперед відповідає за свій розвиток як лідера. Адже лідерства не можна навчити - його можна тільки навчитися. Якщо старатися - за наявності, хоча б невеликих задатків - чекає успіх. Наполегливою працею людина навіть найскромніших здібностей зрештою перевершить природженого лідера, який талановитий від природи, але ледачий і покладається тільки на інстинкт. На відміну від першого, недоліки другого з роками будуть тільки розростатися, а переваги - зменшуватися. Він не зможе перенести свої знання з однієї ситуації на іншу, бо ніколи не розумів глибинних принципів свого успіху.

Для цього використовуються різні технології. Перший тип технологій являє собою завдання малювання "лідерського портрета": "намалюй" лідера фарбами, прозою, піснями, жестами тощо. Здійснення подібної діяльності перетворює її на цікаву творчу роботу, формує в дітей уявлення про лідерство. Другий тип технологій передбачає цілеспрямоване навчання дітей моделювання своєї діяльності. Наприклад, педагогічна технологія "Поле чудес", де уявне "поле" засівається "насінням - справами", які діти самостійно планують провести, визначаючи, що потрібно зробити, щоб це уявне насіння, тобто реальні справи, "проросло". Так діти отримують можливість індивідуально освоювати всі складові самостійної діяльності.

Одна з цікавих педагогічних технологій передбачає наділення дитини роллю лідера. Дитина починає прагнути значною мірою відповідати цій ролі,

відчуваючи емоційне задоволення при успішному виконанні ролі. Успішне освоєння будь-якої ролі, зокрема й ролі лідера, відбувається найуспішніше в грі. У цьому полягає одна із соціально - психологічних і педагогічних функцій гри. Розроблено цілу серію ігор різного типу, що дають можливість обирати і грати роль лідера. Це пояснюється загальною установкою на присвоєння ролі, наявністю зразків для наслідування, "значущих інших". Таким чином, для розвитку лідерського потенціалу дитини необхідно створити умови, які вимагають прояву дитячої активності.

Роль успіху в розвитку особистості величезна. Особистість дитини немов виростає в успіху, тоді як невдача змушує її скукожуватися, згортатися, замикатися від усвідомлення своєї другорядності.

Таким чином, секрет виховання лідерських якостей полягає в успішності дітей, їхнього відчуття свого зростання та руху вперед. Педагоги та батьки мають знаходити будь-яку можливість похвалити дитину, підтримати її - це перша умова забезпечення успіху. Дітям подобається бути в ролі переможця. Але, зіткнувшись із труднощами і невдачами, вони можуть відчувати негативні емоції розчарування і страху, тому з дітьми необхідно провести бесіду на тему "Сьогодні переможений, завтра переможець" і підвести до висновку: "Неможливо перемогти, не ризикуючи програти!", "Негативний результат теж результат". Можна розповісти дітям про кількох знаменитих людей, які не одразу прославилися, а спершу зазнали гіркоти розчарувань.

Необхідно навчити дитину ставити перед собою цілі. Бути лідером для самого себе іноді важче, ніж бути лідером для інших. Коли дитина ставить перед собою будь-які цілі, вона змушена при цьому проявляти якості лідера, виховувати в собі цілеспрямованість, завзятість, наполегливість. Тому важливо навчити дитину ставити перед собою мету, нехай навіть і найнезначнішу, таку, як розв'язання важкого завдання, і обов'язково досягати результату. Подібно до інструкції, як проходити крізь стіну, наведеної у фільмі "Чародії": "Бачити мету, вірити в себе і не помічати перешкод".

Важливими базовими компонентами виховання лідерських якостей є:

1. Виховання вільної особистості (високий рівень самосвідомості, громадянськість, почуття власної гідності, самодисципліни).
2. Виховання гуманної особистості (милосердя, доброта, терпимість, доброзичливість, готовність надати допомогу).
3. Виховання духовної особистості (потреба в пізнанні та самопізнанні, у красі спілкування).
4. Виховання творчої особистості (розвиток здібностей, знань, умінь, навичок, інтелекту).

Виховання практичної особистості (знання основ економіки, працьовитості, хазяйновитість, володіння мовами, фізичне загартування, гарні манери).

Учень стає суб'єктом, учасником, а не тільки користувачем інформації. Він ініціює діяльність, робить вибір, бере відповідальність за свої ризиковані дії чи невдачу. Школа перестає бути об'єктом нудьги і страху, вона стає платформою розвитку навичок XXI століття. Змінюються стратегії навчання: монолог змінюється на діалог, учень і вчитель стають партнерами, процес виховання і навчання відбувається через діалог. Це має важливе значення для розвитку людини, оскільки формує почуття контролю над подіями і почуття спроможності, розвиток власної активності і лідерства. А почуття спроможності та почуття задоволення в житті – це одне і те саме.

Розглянемо особливості формування soft skills в учнів молодших класів Трисвятськослобідського ліцею. Уміння працювати в команді – це вміння слухати, здатність бачити єдину мету і знаходити точки дотику загальної ідеї з особистими амбіціями, готовність надати допомогу іншим і підтримати в складній ситуації, уміння переконувати і знаходити компроміс. Різниця між командою і групою полягає в тому, що група може складатися з будь-якого числа людей, які взаємодіють один з одним, психологічно усвідомлюють присутність інших членів групи і розглядають себе як групу. Команда ж – це група, члени якої впливають один на одного заради досягнення спільної

мети. Головне, що відрізняє команду від групи, – це ефект синергії: $1 + 1 = 3$. Сумарне зусилля команди набагато перевищує суму зусиль її окремих членів внаслідок ефективної взаємодії між членами команди на основі загальних прагнень і цінностей, а також взаємодоповнюючих умінь.

Робота в поодинці або в групах буде більш ефективна в наступних ситуаціях:

- для рішення щодо нескладних завдань або проблем;
- коли для прийняття рішень досить експертних оцінок або обміну думками;
- коли різноманітність думок обмежена;
- коли завдання необхідно вирішити терміново;
- коли досить вузького діапазону компетентності;
- при наявності непереборного конфлікту інтересів учасників групи;
- коли необхідний оптимальний результат.

Робота в команді дасть високий результат:

- коли для прийняття рішення необхідний консенсус;
- коли присутня невизначеність і множинність варіантів рішення;
- коли необхідно вирішити складне завдання або проблему;
- коли необхідна висока самовіддача і відповідальність кожного члена команди;
- коли для виконання завдання потрібно широкий діапазон компетентності;

- повинна бути можливість реалізації цілей усіх членів команди;
- коли робота передбачає розробку стратегії;
- коли необхідний різносторонній підхід.

До принципів командної роботи відносяться:

- спільні цінності;
- невелике число людей;
- взаємодоповнюючі вміння;
- взаємна відповідальність;

- значуща мета.

Дуглас Макгрегор перерахував характеристики ефективної робочої команди:

1. Неформальна, комфортна атмосфера. Видимі прояви напруженості відсутні. Ця робоча атмосфера, в якій люди поглинені своєю роботою і зацікавлені в її результатах. Відсутні ознаки нудьги.

2. Відбувається безліч обговорень, в яких беруть участь практично всі члени команди.

3. Завдання або мета команди розуміється і приймається її членами. До певного моменту в команді відбувається вільне обговорення цілей і завдань. Але після того як вони сформульовані, члени команди виконують свої зобов'язання по досягненню цілей і виконанню завдань.

4. Члени команди слухають один одного. Групові обговорення не перескакують від однієї ідеї до іншої, ніяк не пов'язаної з попередньою. Діти не бояться здатися нерозумними, висловлюючи творчі ідеї, навіть якщо вони здаються далекими від предмета обговорення.

5. Присутні розбіжності. Розбіжності не призводять до групового дискомфорту, відсутні ознаки прагнення уникати конфліктів і демонструвати повне благополуччя в команді при будь-яких обставинах.

6. Більшість рішень приймається на основі консенсусу, при якому ясно, що всі члени команди готові з ними погодитися. Однак часом виникають ситуації, коли люди «тримають свої заперечення при собі», і очевидний консенсус лише маскує реальний розбіжність.

7. Часто звучить критика, яка носить відкритий характер і сприймається відносно спокійно без зайвої напруги. Критика рідко переходить на особистості в явній або прихованій формі. Критика носить конструктивний характер і орієнтована на усунення перешкод, з якими зіткнулася команда, що заважають виконанню її роботи.

8. Люди вільно висловлюють свої почуття і свої ідеї як щодо обговорюваних проблем, так і щодо діяльності команди. Зайва обережність у

висловлюваннях і «приховані порядку денного» не характерні для членів команди.

9. Коли вдаються до дій, то завдання чітко ставляться і виконуються.

10. Лідерство в команді носить «ресурсний» характер. При спостереженні за роботою команди стає зрозуміло, що лідерство час від часу переходить до різних людей залежно від обставин. Різні члени команди в силу своїх знань або досвіду в різні періоди часу виступають в ролі «ресурсів» для команди.

11. Команда усвідомлює свою діяльність. Часто команда «зупиняється» для аналізу своєї діяльності і перешкод ефективній командній роботі. Проблема може полягати в неадекватній процедурі або поведінці окремих членів, які заважають досягненню цілей команди. У будь-якому випадку перед прийняттям будь-яких рішень з цього приводу відбувається відкрите обговорення проблем, що виникли.

У процесі навчання педагог повинен навчати дітей робити щось разом з іншими дітьми і допомагати вирішувати навчальні питання, зробити так, щоб не тільки одна дитина, а й вся команда добилася мети. Розвивати здібності працювати в команді можна за допомогою командних заходів (ігри, постановка спектаклю, волонтерські програми), спільних академічних проектів, коли захист проекту можлива тільки всією командою.

Бути лідером – означає бути людиною, за яким всі інші визнають право приймати відповідальні рішення за всю команду. Уорен Бенніс досліджував 90 успішних лідерів і визначив наступні чотири групи лідерських якостей:

1) управління увагою або здатність так уявити сутність результату або результату, мети або напрямки руху / дій, щоб це було привабливо для послідовників;

2) управління значенням або здатність так передати значення створеного образу, ідеї або бачення, щоб вони були зрозумілі і прийняті послідовниками;

3) управління довірою або здатність побудувати свою діяльність з такою постійністю і послідовністю, щоб отримати повне довіру підлеглих;

4) управління собою або здатність настільки добре знати і вчасно визнавати свої сильні і слабкі сторони, щоб для посилення своїх слабких сторін вміло залучати інші ресурси, включаючи ресурси інших людей.

Лідер повинен добре знати людей, розуміти їхні почуття та емоційний стан, адже саме завдяки цьому забезпечується його авторитет та влада. Іншими словами, справжній лідер є дуже добрим психологом. Він повинен добре відчувати емоції та настрої співрозмовника, адже це допоможе йому вміло побудувати розмову як у офіційному стилі, так і в дружній атмосфері.

Для того щоб стати лідером, мало мати талант. Крім цього, потрібно ще розвиватися. Таким чином, розвиток лідерського потенціалу особистості з молодшого шкільного віку зумовлено взаємодією соціальних та біологічних факторів. Завдання педагога – розвивати вміння розуміти і відчувати інших людей; ставити дітям завдання, які відповідають їх здібностям і характером, і навчити домагатися їх виконання; розвивати лідерські якості у дітей, надихнути їх і повести їх за собою.

Лідерські якості учнів молодших класів Трисвятськослобідського ліцею педагоги розвивають через організацію роботи різних клубів, проведення занять за інтересами. Якщо педагог сам захоплений якоюсь справою, то збере свою команду однодумців і обов'язково знайде відгук у душі будь-якої дитини. Тоді учні самі стануть проявити ініціативу в тій сфері, яка їм цікава.

Одним з найбільш затребуваних якостей особистості в сучасному світі є креативність. Креативна людина здатна знаходити нестандартні, абсолютно нові рішення в знайомих ситуаціях, вміє вигадувати і втілювати в життя нові ідеї.

Молодші школярі 3- го класу Трисвятськослобідського ліцею імені Наталії Александрової вміють:

- з ходу запропонувати ідею для святкового привітання, дизайну листівки або постера;

- складати і розповідати історії;

- придумати ідею нової комп'ютерної гри або мобільного додатка.

Досвідчений педагог в своєму арсеналі має безліч способів розвитку креативності. Наприклад, в процесі виконання завдання попросити дати не одну правильну відповідь, а запропонувати 7 варіантів рішення; сприяти розвитку творчих здібностей, які навчаються через театральні постановки, літературні та музичні твори. Дитині з широким кругозором легше знайти нестандартний підхід до вирішення питання.

Комунікабельність – це здатність до спілкування, відкритість і вміння налагодити контакт з іншими людьми, а також справляти на них потрібне враження. У даному напрямку в процесі навчання діяльність педагога повинна бути спрямована на розвиток умінь доступно і цікаво викладати свої ідеї та думки; впевнено говорити як з групою однолітків, так з іншими дорослими; виступати перед аудиторією. Щоб розвивати комунікабельність, педагогам рекомендується на заняттях заохочувати активну участь школярів у дискусії, впроваджувати в практику дискусійні форми роботи; віддавати перевагу таким формам роботи, де учні знаходяться в оточенні однолітків, спільно реалізують академічні проєкти, беруть участь у спортивних та мистецьких заходах, відвідують гуртки за інтересами, організовувати дні кар'єри та проходження інтерв'ю.

Ще одним з основних якостей, необхідних для організації ефективного спілкування є позитивність. Позитивність – це віра в себе і в інших людей. Це такий погляд на світ, при якому людина може дивитися на події з різних сторін і вважає за краще знаходити позитив у всьому, що його оточує. У процесі спілкування і педагогам, і учням необхідно навчитися зберігати посмішку на обличчі, незважаючи на проблеми, що виникають; боротися і не здаватися, навіть коли не виходить досягти мети.

Виховувати позитивність найкраще власним прикладом. Підтримка і увагу вчителів і однокласників – головний інструмент розвитку позитивності. Педагог повинен завжди бути готовим допомогти порадою, звернути увагу на позитивні події. При цьому здорова конкурентна атмосфера допомагає школярам фокусуватися на своїй цілі, а не на тимчасових невдачах.

Уміння планувати, організовувати і виділяти пріоритети відноситься до організаторських здібностей. Організаторська здібність – це здатність об'єднувати людей для досягнення мети і надихати себе та інших на дії. Ініціативність, вимогливість до себе та інших, увага до деталей, здатність делегувати або робити самому – все це важливі якості організатора. За час навчання в школі діти повинні навчитися організувати свій час так, щоб встигати робити всі заплановані справи: вчитися, брати участь в шкільних заходах, займатися в гуртках і секціях; вміти зібрати команду; приймати швидкі рішення, коли щось йде не так, як задумано. Розвинути організаторські здібності допоможуть навички таймменеджменту, коли весь день розписаний по годинах, є час для навчання, спорту, хобі, домашніх завдань і, обов'язково, час для відпочинку; участь у шкільних заходах, що вимагає від школяра вміння організувати виставку, свято, спектакль, дебати, спортивний матч і багато іншого.

Інтелектуальна цікавість, спрага до нових знань, інтерес до навколишнього світу і бажання отримати нові враження – це природна якість будь-якої дитини і важливо її зберегти.

За нашими спостереженнями учні 3- го класу Трисвятськослобідського ліцею імені Наталії Александрової імені Наталії Александрової вміють:

- опинившись в новому місці, намагатися дізнатися щось нове про нього;
- задавати питання про те, як влаштований світ.

Учитель повинен навчати дітей бути самостійними, добувати правильно потрібну інформацію, використовуючи різні джерела, вчитися узагальнювати, співпереживати, аналізувати, робити певні висновки. Таким

чином, уміння здійснювати пошук необхідної інформації для виконання навчальних завдань є одним з основних універсальних навчальних дій.

Більшість сучасних дітей не надто впевнені в собі і мають високий рівень тривожності. Вони виявляють занепокоєння з різних приводів: входу в нову соціальну ситуацію; навчання новим навичкам, виконання нової складної задачі. Навчаючись в школі, діти повинні розвивати свої соціальні навички, ставати впевненими в собі, в своїх силах. Ці навички ніяк не пов'язані з інтелектом, здатністю цитувати Гете в оригіналі або множити в розумі чотиризначні числа. Але вміння дитини чітко формулювати думки, пропонувати альтернативні рішення і поважати думку товаришів зроблять його успішним у всіх сферах життя.

Система навичок XXI століття передбачає, що учні будуть:

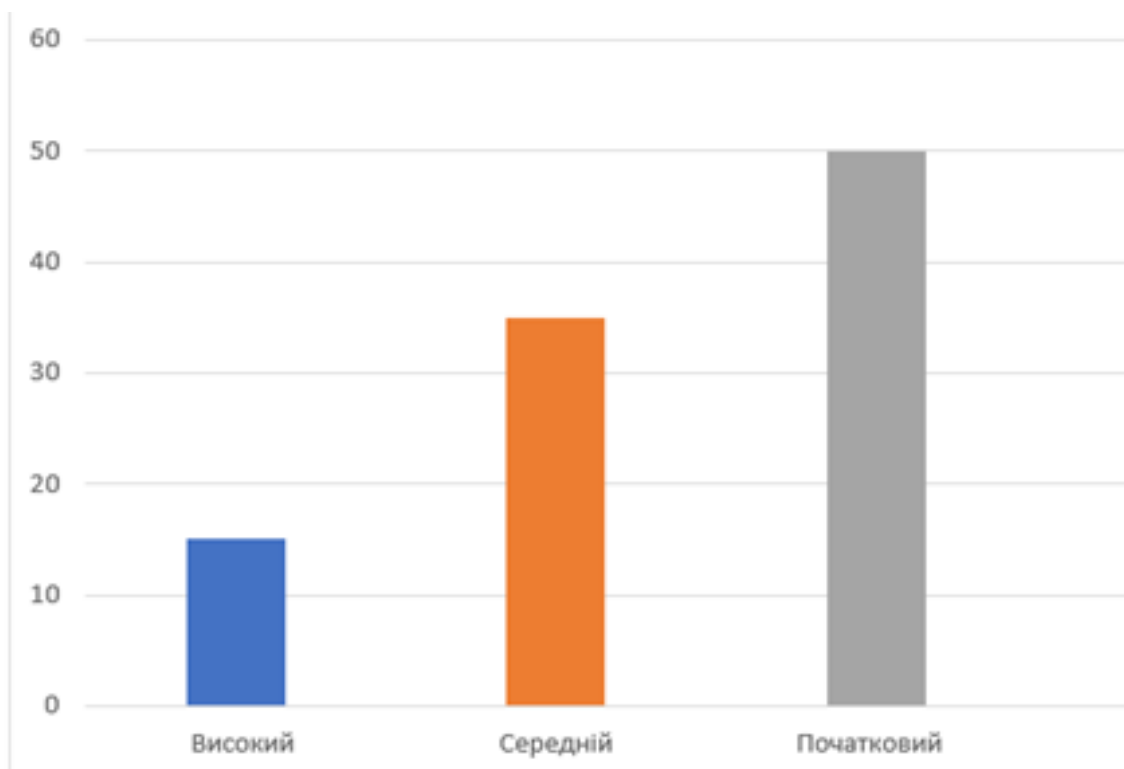
- виконувати комплексні й оригінальні завдання, для цього їм необхідно вміння працювати в команді і розвинене критичне мислення;
- слідувати індивідуальній освітній траєкторії, відповідної інтересам і якостям кожного конкретного учня;
- вчитися використовувати наявні у них компетенції і знання для самостійного засвоєння нових знань, пошуку нової інформації;
- застосовувати в процесі навчання доступні сучасні технології, якими їм належить користуватися і в дорослому житті;
- отримувати підтримку від педагогів, обговорювати з ними свої успіхи і невдачі, планувати свій освітній маршрут.

Soft skills можна розвивати з самого дитинства, але важливо враховувати сензитивний період у розвитку дитини – період, який створює найбільш сприятливі умови для формування у нього певних психологічних властивостей і видів поведінки; обов'язково звертати увагу на те, що зараз відбувається з дитиною в психологічному плані, яка у нього провідна діяльність.

Таким чином, основна ідея всіх форм педагогічної діяльності - це створення умов для розвитку активної діяльнійшої позиції дитини,

актуалізація ролі лідера, формування лідерського досвіду дітей у спільно організованій соціально значущій діяльності.

Розроблені нами рекомендації мали позитивний вплив на розвиток лідерських якостей молодших школярів.. У межах розроблених занять в молодших школярів сформувалася думка про те, хто такий лідер і якими якостями він володіє, вони змогли співвіднести їх із власними якостями та якостями однокласників. У ході занять діти дізналися, що таке самооцінка, а також засвоїли кілька прийомів підвищення впевненості у собі .Таким чином, наша цілеспрямована діяльність по використанню рекомендацій, спрямованих на розвиток лідерських якостей дітей дозволила нам отримати позитивну динаміку змін та результатів. Після проведення комплексу вправ нами повторно було проведено тестування учнів за допомогою методик згаданих вище. Результати стали наступними:

На початку початковий рівень становив 70% , після дотримання рекомендацій стало 50% , середній – було 50% , а стало 35%, і високий рівень розвитку навичок становив 5% , а стало 15%.

Отже, як бачимо по змінам, наші рекомендації є ефективними . Але, якщо втілювати їх в життя протягом 4 навчальних років, то зміни будуть більш значними . Формування в молодших школярів навичок роботи в групі, прийняття рішень, вирішення проблем, креативності, комунікативних навичок, позитивного підходу, організаторських здібностей та обробки інформації відбувається завдяки правильному навчанню, систематичності та використанню сучасних технологій. Ці навички сприятимуть успіху учнів у всіх сферах життя. Дослідження дозволило сформулювати рекомендації для вчителів щодо формування соціальних навичок. Результати контролю свідчать про досягнення мети та успішне вирішення поставлених завдань..

Висновки до 2 розділу

Формування в учнів молодшого шкільного віку таких навичок як, вміння працювати в команді, уміння приймати рішення і вирішувати проблеми, креативність, уміння спілкуватися з людьми, позитивність, організаторські здібності та уміння шукати й обробляти інформацію, формуються в учнів завдяки правильному підходу до навчання, систематичності та під впливом правильно підібраних завдань та сучасних технологій.. Ці вміння зроблять учня успішною особистістю в усіх сферах життя. Вивчення матеріалів по темі дослідження дозволило нам сформулювати методичні рекомендації вчителям з формування soft skills, на що слід звертати увагу при формування м'яких навичок. Оптимальною формою організації навчання ми вважаємо різні варіанти групової роботи учнів на уроках та в позаурочний час. У ході реалізації розробленої програми нами були використані такі Розподіл учнів на групи здійснювався з урахуванням їх різних навчальних здібностей і статевої приналежності. Під час проведення дослідно-експериментальної діяльності, нами були зафіксовані результати попереднього і підсумкового контролю рівня

сформованості лідерських якостей. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що мети досягнуто, задачі успішно вирішені.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства відчутна гостра нестача професіоналів з добре розвиненими гнучкими навичками, які формуються ще в школі. Під «soft skills» розуміють ті вміння, навички та компетенції, які необхідні учневі для спілкування, взаємодії не тільки в навчальній і професійній діяльності, а й у повсякденному житті. У сучасній психолого-педагогічній літературі є низка праць, присвячених формуванню м'яких навичок у дітей молодшого шкільного віку. Це роботи, спрямовані на дослідження загальнонавчальних навичок (О.Савченко, Н.Гишко), проблеми формування креативного мислення (Дж. Гілфорд, В.Дружиніна, Є.Лютова, Т.Баришева, Єльїна та ін.), розвитку емоційного інтелекту (Д. Гоулман, П. Соловей, Д. Карузо, С. Рубінштейн, Д. Люсін, Г.Гарскова); лідерства (Д. Алфімова, В. Мороз, Ж. Петрочко, М. Риженко, Н. Сушик та ін.).

Науковці відзначають важливість формування цих навичок як таких, що сприятимуть подальшій готовності дітей до самостійного життя, роботи та самореалізації. Аналіз особливостей формування soft skills у дітей молодшого шкільного віку дозволив виявити, що цей вік є оптимальним. Молодший школяр має високу сприйнятливність до різного роду впливів соціуму. У цьому віці у дитини вже формується більше адекватна самооцінка, вона навчається самоконтролю. Молодший школяр уже володіє певним ступенем самостійності та свідомості, видно прояви механізмів адаптації до соціальних норм та вимог суспільства. Перед батьками та педагогами стоїть завдання навчити дитину будувати міжособистісні стосунки, допомогти сформувати ті необхідні якості, які допоможуть у майбутньому стати справжнім лідером. В якості найбільш ефективної форми роботи на уроці з метою формування soft skills була обрана групова робота, особливістю якої є безпосередня взаємодія між учнями, їх спільна узгоджена діяльність.

Результати обстеження засвідчили, що лише незначна кількість школярів має високий рівень (5%) стійке продуктивне почуття лідерства з високою частотністю самостійності та ініціативи у діях і вчинках. Більшість молодших школярів знаходиться на середньому рівні сформованості позитивних лідерських якостей (25%). Означені категорії учнів властиве стійке репродуктивне почуття лідерства, що потребує постійного спонукання з боку дорослих. Низький рівень сформованості позитивних лідерських якостей показали 70% учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання лідерських якостей особистості молодшого школяра і не претендує на повне розв'язання всіх порушених у ньому питань. Подальшого дослідження потребують питання наступності виховання лідерів у початковій, основній та старшій школі, а також питання взаємозв'язку виховання лідерських якостей та одночасного розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній загальноосвітній школі : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 / Алфімов Дмитро Валентинович. Луганськ, 2012. 495 с.
2. Артюшенко А. О. Формування в учнів загальноосвітньої школи особистісної мобільності у процесі фізичного виховання : монографія / А. О. Артюшенко. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. 394 с.
3. Беркович М.А., Кофанова Т.В., Тихонова С.С. Soft skills (м'які компетенції) бакалавра: оцінка стану і напрями формування. - Вісник ВДУ. Серія: економіка та управління, 2018. - №4. - С. 64-68.
4. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: стратегія проектування. Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. 1999. № 3. С. 42–43
5. Варава В. Виховні технології. К. : Редакція загальнопедагогічних газет, 2004. 118 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
7. Гайдученко Е. інтелект. URL: <https://l-a-ba.com/lecture/show/125>
8. Гизатуллина А.В. Надпрофесійні навички вчителів: зміст і затребуваність // Вища освіта сьогодні. - 2019. - № 5. - С. 14-20.
9. Гільбух Ю. З. Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу. К. : Міжвідомчий науково-практичний центр «Психодіагностика й диференційоване навчання», 1994. 208 с.
10. Гойдош Н. Сутність поняття «ініціативність» у психолого-педагогічній літературі [Електронний ресурс]. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : збірник наукових праць. – ПереяславХмельницький,

2012. № 24. С. 78–84. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/gvpkhdpi/2012_24/78_83.pdf

11. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ. Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

12. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07. Чернівці, 2008. 280 с.

13. Давидов В. Слухати, говорити і домовлятися: що таке soft skills і як їх розвивати. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/11719-soft-skills>

14. Дикань Н. В. Менеджмент : навчальний посібник . К. : Знання, 2008. 389 с.

15. Дослідження soft skills: як до цих навичок відносяться розробники. URL: <https://techrocks.ru/2018/11/17/developers-soft-skills-research/>

16. Дяків А. А. Виховання лідера К. : Наук. думка, 2011. – 231 с.

17. Електронне урядування// Вікіпедія вільна енциклопедія. – 2016. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

18. Зінченко А. Г. Навички для України 2030: погляд бізнесу. / За ред. М. А. Саприкіної. - Н-69 К.: ТОВ “Видавництво “ЮСТОН”С 2016. – 36 с.

19. Івоніна А.І. Сучасні напрямки теоретичних і методичних розробок в галузі управління: роль soft-skills і hard skills в професійному та кар'єрному розвитку співробітників // Інтернет-журнал "наукознавство". - Том 9, №1. - 2017.URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90E VN117.pdf>

20. Іламі Ясна. Soft skills: універсальні навички європейського рівня.. – 2015. – URL: <https://studway.com.ua/soft-skills/>

21. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування: Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2015. № 2. С. 162-167.

22. Коpecь Л. Класичні експерименти в психології : навчальний посібник. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 288 с.

23. Кочубей Т. Д. Психолого-педагогічні засади виховання активності як особистісної лідерської якості молодшого школяра. Психолого-педагогічні

проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. № 44. С. 220–225

24. Кретов Б. І. Типологія лідерства. Соціально-гуманістичні знання. 2000. №3. С. 73-78.

25. Кудикіна Н. В. Теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Кудикіна Надія Василівна. К., 2004. 404 с.

26. Ложкін Г.В. Практична психологія конфлікту: навчальний посібник. - Київ: МАУП, 2002. - 256 с.

27. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука.. К.: Основи, Дніпро, 1993. 415 с.

28. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/novaukrainska-shkola>

29. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с.

30. Патліна А.С. Мережеве взаємодія вузів і шкіл як умова формування soft skills студентів // Теорія і методика професійної освіти. - 2017. - № 2 (35). - С. 94-103.

31. Пашенко Д. І. Понятійний апарат з проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти і виховання. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін. К. : Наук. світ, 2002. № 2. С. 179– 187.

32. Педагогічний словник: [Електронний ресурс] https://pidruchniki.com/pedagogika/slovnik_pedagogichnih_terminiv

33. Петровський, А. В. Основи теоретичної психології / А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський. - М.: ИНФРА-М, 1998.

34. Пліска О. І. Фізіологія вищої нервової діяльності та сенсорних систем : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 285 с.

35. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку / Т. І. Поніманська. - Рівне :РДГУ, 2006.- 364 с.

36. Савченко А. П. Виховання самостійності молодших підлітків у процесі ігрової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». К., 2007. 20 с.

37. Семенов А. А. Виховання самостійності у учнів-лідерів молодших класів як психолого-педагогічна проблема. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров'я і 192 професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту». К. : НПУ, 2013. № 5(30)13. С. 294–298.

38. Семенов А. А. Категоріально-понятійний апарат проблеми виховання лідерських якостей молодших школярів засобами рухливих ігор. Вісник ЛГУ імені Тараса Шевченка. Луганськ : ЛНУ, 2011. № 20(231). С. 250–259.

39. Семенов А. А. Феномен лідерства як психолого-педагогічна проблема / А. А. Семенов // Вісник ЛГУ імені Тараса Шевченка. Луганськ : ЛНУ, 2012. № 22(257). С. 287–294

40. Семенов. А. А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 217 с.

41. Сіденко А.С. Педагогічний експеримент: від ідеї до розробки: навчальний посібник. - 2-е вид., Доп. - М.: АПКіППРО 2009. - 130 с.

42. Слесик К. М. Виховання лідерів / К. М. Слесик. – Харків : Основа, 2009. 128 с.

43. Солдатова Г. У. 100 друзів. Коло спілкування підлітків в соціальних мережах // Діти в інформаційному суспільстві. - 2016. - № 24. - С. 24- 33.

44. Сосницька О. Soft skills: м'які навички твердого характеру. URL: <http://be-st.ru/ru/blog/13>

45. Тертична Н. А. Психологічні особливості становлення ініціативи молодшого школяра в учбовій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Тертична Надія Анатоліївна. К., 1997. 18 с.

46. Троценко В. В. Педагогічні умови формування емоційної стійкості у дітей 6- і 7-річного віку в процесі занять фізичною культурою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» . Київ, 2001. 16 с.

47. Трошкін О. В. Педагогічні умови розвитку ініціативності майбутніх дизайнерів у процесі навчально-творчої діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Луганськ, 2004. 30 с.

48. Турчина І. С. Формування навчально-пізнавальної компетентності учнів початкової школи як педагогічна проблема. Молодий учений. 2018. №2.1 (54.1). лютий. С. 13-16.

49. Тюрікова С. А. Комунікативні універсальні навчальні дії: сутність та показники сформованості. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/135PVN314.pdf>

50. Українська Академія Лідерства URL: <https://ual.ua/about/>

51. Чуланова О.Л. Формування soft-skills (м'яких компетенцій): підходи до інтеграції зарубіжного досвіду, класифікація, операціоналізація // Управління персоналом і інтелектуальними ресурсами - 2017. - №1 (28). - С. 53-58.

52. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей : монографія . Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 357 с.

53. Шапран В. Ю. Види ініціативності та їх класифікація. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет імені Григорія Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. Переяслав-Хмельницький, 2011. № 21. С. 408– 413

54. Шипілов В. Перелік навичок soft-skills і способи їх розвитку.URL:
[https:// www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml](https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml)

55. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

ДОДАТКИ

Додаток А

Тлумачення поняття «лідер»

Т. Буряк «Член групи, який має вплив на групу, що спонукає її членів до досягнення спільної мети, володіє необхідними організаторськими здібностями, займає центральне місце в структурі міжособистісних відносин і спонукає своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення групових цілей у найкращий спосіб».

А. Менегетті «Це той, хто вміє розпізнавати «божественну пропорцію», пропорцію даної реальності, рухи відносин життєвої енергії від моменту до моменту, від ситуації до ситуації отримувати потрібну формулу для отримання переможного рішення. Він творчий творець формул життя, той, хто вирішує завдання загально існування».

А. Петровський, М. Ярошевський «Найбільш референтна для групи особа щодо спільної діяльності, якийсь загальний для групи середній член міжособистісних відносин, що впливає на її ефективність».

Н. Мараховська «Особистість, яка має цінний для групи потенціал, ініціює взаємодію членів групи, впливає на згуртування колективу».

І. Дригіна «Людина, яка у відповідності з певною ситуацією в групі втілює у своїй активності групові цінності, бере на себе відповідальність, максимально впливає на життєдіяльність групи, орієнтуючись на завдання поставлене перед групою; управляє організацією міжособистісних відносин і аналізує рішення поставлених завдань».

О. Евтихов «Людина, яка користується найбільшим авторитетом, впливом у будь-якому колективі».

Ю. Аксененко «Член угруповання, альянсу, бомонду, богеми, касти, мафіоклану, за яким самі учасники групи визнають пріоритет приймати досить відповідальні рішення в важливих ситуаціях обставинах».

Д. Крек «Це всі члени групи, тому що усі вони впливають на результати групової діяльності».

А. Іванова «Соціальна роль певної особистості в групі, вона веде групу, організовує, планує, керує діяльністю групи, проявляючи при цьому більш високий, ніж всі інші члени групи рівень активності».

А. Дяків «Один з базових механізмів диференціації соціальної діяльності, який передбачає досягнення особливого (лідерського) положення певною особою (індивідуальне лідерство) або певною частиною групи (групове лідерство) відносно решти членів групи».

С. Кузнецов, А. Пахарєв, М. Школяр «Особливий вид міжособистісних взаємин, набір неординарних якостей і здібностей лідера. Його вплив є цілеспрямованим і непередбачуваним, характеризується тривалістю та динамічністю».

Девід Майерс «Процес, за допомогою якого певні члени групи мотивують і ведуть за собою групу».

С. Самигін, Л. Столяренко «Природній соціально-психологічний процес у групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку членів групи».

Л. Уманський «Явище активного провідного впливу особистості – члена групи – на групу в цілому».

Д. Алфімов «Вертикальний, знизу вгору, спосіб організації влади, тобто з погляду відносин підпорядкування та домінування; систему відносин усередині групи, що стимулює своє оточення до досягнення поставлених цілей».

Дж. А. Юкл «Спрямування на досягнення максимального ефекту групової діяльності, на досягнення спільних цілей, на розв'язання проблем висунутих перед членами групи, з найбільшим економічним та соціально-психологічним аспектом».

В. Шеклтон «Процес організації, планування та управління груповою діяльністю, при якому людина впливає на інших членів групи заради досягнення групової мети».

Н. Жеребова «Засіб організації групової діяльності, спрямований на досягнення мети в найкоротший термін та з найбільшим ефектом».

Методика «Я - лідер» (Є. Федоров, О. В. Єрьомін, модифікована Т. А. Мироною)

Мета: оцінка комунікативних та організаційних умінь як вміння повести за собою, стати організатором і натхненником життя в колективі, вміння управляти собою, вміння вирішувати проблеми, вміння впливати на оточуючих, вміння працювати з групою і т.д.

Інструкція: «Діти, вам пропонується відповісти на питання про особливості вашого вміння організовувати різні справи і особливості вашої особистості. Я буду читати номер ствердження і самоствердження. Ви повинні записати номер і навпроти нього свою відповідь.

Відповідь вибирається за шкалою можливих відповідей:

повністю згоден - 4;

скоріше згоден, ніж не згоден - 3;

важко сказати - 2;

скоріше не згоден, ніж згоден - 1;

повністю не згоден – 0.

Оцінка результатів: Після заповнення відповідей необхідно підрахувати суму очок наступним яkostям:

Щирість у самооцінці - № 8, 15, 22, 29, 34,36,41.

А - вміння управляти собою - № 1,9, 17, 25, 33,41.

Б - усвідомлення мети (знаю, чого хочу) - № 2, 10, 18, 26, 34,42.

В - вміння вирішувати проблеми - № 3, 11, 19,27, 35,43.

Г - наявність творчого підходу - № 4, 12, 20, 28. 36,44.

Д - вплив на оточуючих - № 5, 13, 21, 29, 37, 45.

Е - знання правил організаторської роботи - № 6,14,22,30,38,46.

Ж - організаторські здібності - № 7, 15, 23, 31,39,47.

З - вміння працювати з групою - № 8, 16,24, 32,40,48.

Якщо сума за якістю менше 10, то якість розвинена слабо, і треба працювати над її вдосконаленням, якщо більше 10, то рівень розвинення цієї якості середній або високий.

Визначення рівня розвитку лідерських якостей проводиться у відповідності:

Високий 16-20

Середній 11-15

Низький Менше 10

Текст методики «Я-лідер»

1. Не гублюся і не здаюся у важких ситуаціях.
2. Мої дії спрямовані на досягнення зрозумілої мені цілі.
3. Я знаю, як долати труднощі.
4. Люблю шукати і пробувати нове.
5. Я легко можу переконати в чомусь моїх товаришів.
6. Я знаю, як залучити моїх товаришів у спільну справу.
7. Мені неважко домогтися того, щоб всі добре працювали.
8. Всі знайомі ставляться до мене добре.
9. Я вмію розподіляти свої сили в навчанні і праці.
10. Я можу чітко відповісти на питання, чого хочу від життя.
11. Я добре планую свій час і роботу.
12. Я легко захоплююсь новою справою.
13. Мені легко встановлювати нормальні відносини з товаришами.
14. Організуючи товаришів, намагаюся зацікавити їх.
15. Жодна людина не є для мене загадкою.
16. Вважаю важливим, щоб ті, кого я органіжую, були дружними.
17. Якщо у мене поганий настрій, я можу не показувати це оточуючим.
18. Для мене важливим є досягнення мети.
19. Я регулярно оцінюю свою роботу і свої успіхи.
20. Я готовий ризикувати, щоб випробувати нове.
21. Перше враження, яке я справляю, зазвичай хороше.

22. У мене завжди все виходить.
23. Добре відчуваю настрій своїх товаришів.
24. Я вмю піднімати настрій в групі моїх товаришів.
25. Я можу змусити себе вранці робити зарядку, навіть якщо мені цього не хочеться.
26. Я зазвичай досягаю, те чого прагну.
27. Не існує проблеми, яку я не можу вирішити.
28. Беручи рішення, перебираю різні варіанти.
29. Я вмю змусити будь-яку людину робити те, що вважаю за потрібне.
30. Я вмю правильно підібрати людей.
31. У відносинах з людьми я досягаю взаєморозуміння.
32. Прагну до того, щоб мене розуміли.
33. Якщо в роботі у мене трапляються труднощі, то я не опускаю руки.
34. Я ніколи не вчиню так, як інші.
35. Я прагну вирішити всі проблеми поетапно, не відразу.
36. Я ніколи не вчиняв так, як інші.
37. Немає людини, яка встояла би перед моєю чарівністю.
38. При організації справ я враховую думку товаришів.
39. Я знаходжу вихід в складних ситуаціях.
40. Вважаю, що товариші, роблячи спільну справу, повинні довіряти один одному.
41. Ніхто і ніколи не зіпсує мені настрої.
42. Я уявляю, як завоювати авторитет серед людей.
43. Вирішуючи проблеми, маю змогу використовувати досвід інших.
44. Мені нецікаво займатися одноманітною, рутинною справою.
45. Мої ідеї охоче сприймаються моїми товаришами.
46. Я вмю контролювати роботу моїх товаришів.
47. Вмю знаходити спільну мову з людьми.
48. Мені легко вдається згуртувати моїх товаришів навколо якої-небудь справи.

Анкета для вчителів початкової школи

1. Яка кількість дітей-лідерів навчається у Вашому класі?

_____

2. Які чинники найбільш істотно, на Вашу думку, впливають на розвиток позитивної соціальної спрямованості лідера?

_____

3. Які чинники, на Вашу думку, найбільш істотно впливають на розвиток негативної соціальної спрямованості лідера?

_____

4. Який педагогічний стиль є найкращим при вихованні дитини-лідера?

Ліберальний

Демократичний

Авторитарний

5. Чи потрібно виховувати лідерські якості у кожної дитини?

ТАК

НІ _____

6. Який чинник є більш важливим при розвитку лідерських якостей у дитини?

Процес виховання

Генетичний потенціал

Інше

7. Яку діяльність Ви вважаєте найбільш ефективною при вихованні лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку?

Ігрову

Навчальну

Творчу

Інше

8. Якою методичною літературою з проблеми виховання лідерських якостей Ви користуєтесь?

9. Які з наведених нижче лідерських якостей є, на Вашу думку, найважливішими (№1 – найбільш важлива, №5 – найменш важлива)?

Рішучість № ___

Самостійність № __

Відповідальність № __

Активність № __

Емоційна стійкість № __

10. Якою є кількість позитивних лідерів у Вашому класі?

---

11. Якою є кількість негативних лідерів у Вашому класі?

---

12. Лідери якої спрямованості є, на Вашу думку, найбільш впливовими у більшості видів діяльності?

Лідери негативної спрямованості

Лідери позитивної спрямованості

Дякуємо за співпрацю!

Карта інтересів для молодших школярів (за методикою І. Бігус)

Інструкція для дітей. У правому верхньому кутку аркуша відповідей запишіть свої ім'я і прізвище. Відповіді на питання розміщуйте в клітинках. Відповідь на перше питання розміщуйте в клітинці під номером 1, відповідь на друге питання в клітинці під номером 2 і так далі. Всього 35 питань. Якщо те, про що йдеться у запитанні, вам не подобається, ставте знак «-», якщо подобається – знак «+»,

1. Чи подобається тобі вирішувати логічні завдання і завдання на кмітливість?
2. Чи подобається тобі слухати або читати самостійно казки, розповіді, повісті?
3. Чи подобається тобі співати, грати на музичних інструментах?
4. Чи подобається тобі займатися фізкультурою?
5. Чи подобається тобі разом з іншими дітьми грати в різні колективні ігри?
6. Чи подобається тобі слухати або читати розповіді про природу?
7. Чи подобається тобі робити що-небудь на кухні (мити посуд, допомагати готувати їжу)?
8. Чи подобається тобі грати з технічним конструктором?
9. Чи подобається тобі вивчати іноземну мову, цікавитися і користуватися новими незнайомими словами?
10. Чи подобається тобі самостійно малювати?
11. Чи подобається тобі грати в спортивні, рухливі ігри?

12. Чи подобається тобі керувати іграми?
13. Чи подобається ходити в ліс, на поле, спостерігати за рослинами, тваринами?
14. Чи подобається тобі ходити в магазин за продуктами?
15. Чи подобається тобі слухати або читати книги про техніку (машини, космічні кораблі тощо) ?
16. Чи подобається тобі грати в ігри з відгадуванням слів (назв міст, тварин)?
17. Чи подобається тобі самостійно вигадувати історії, казки, розповіді?
18. Чи подобається тобі дотримуватися режиму дня, робити зарядку вранці?
19. Чи подобається тобі розмовляти з новими незнайомими людьми?
20. Чи подобається тобі доглядати акваріум, рослини, домашніх тварин (кішку, собаку та ін.), птиць, допомагати їм, лікувати їх?
21. Чи подобається тобі прибирати за собою книги, зошити, іграшки?
22. Чи подобається тобі конструювати, малювати проекти літаків, кораблів?
23. Чи подобається тобі знайомитися з історією (відвідувати історичні музеї)?
24. Чи подобається тобі самостійно без спонуки дорослих займатися різними видами художньої творчості?
25. Чи подобається тобі читати або слухати книги про спорт, дивитися спортивні телепередачі?

26. Чи подобається тобі пояснювати щось іншим дітям або дорослим людям (переконувати, сперечатися, доводити свою думку)?

27. Чи подобається тобі доглядати домашні рослини?

28. Чи подобається тобі допомагати дорослим робити прибирання в квартирі (витирати пил, підмітати підлогу і т.д.)?

29. Чи подобається тобі рахувати самостійно, займатися математикою в школі?

30. Чи подобається тобі знайомитися з суспільними явищами і міжнародними подіями?

31. Чи подобається тобі брати участь в постановці спектаклів?

32. Чи подобається тобі займатися спортом в секціях і гуртках?

33. Чи подобається тобі допомагати іншим людям?

34. Чи подобається тобі працювати в саду, на городі, вирощувати рослини?

35. Чи подобається тобі допомагати і самостійно шити, вишивати, прати?

Обробка результатів Питання складені відповідно до умовного ділення схильностей дитини на сім сфер:

1. математика і техніка (1-й стовпчик в аркуші відповідей);
2. гуманітарна сфера (2-й стовпчик);
3. художня діяльність (3-й стовпчик);
4. фізкультура і спорт (4-й стовпчик);
5. комунікативні інтереси (5-й стовпчик);
6. природа і природознавство (6-й стовпчик);
7. домашні обов'язки, праця по самообслуговуванню (7-й стовпчик).

Порахуйте кількість плюсів і мінусів по вертикалі (плюс і мінус взаємно скорочуються). Домінування там, де більше плюсів. При підведенні підсумків і особливо при формулюванні висновків слід зробити поправку на об'єктивність випробовуваних. Необхідно враховувати також, що в обдарованої дитини інтереси у всіх сферах можуть бути однаково добре виражені, при цьому в ряду дітей може спостерігатися відсутність схильностей до яких-небудь сфер. У такому випадку слід вести мову про який-небудь певний тип спрямованості інтересів дитини.